

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

**ԱՐԴԻ ԷԹՆԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

1

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱԾՐՁԱՆ

ՋԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹՅՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 1997

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիրներ՝
Հ.Տ.Մարության
Դ.Ս.Վարդումյան

Ответственные редакторы
Д. С. Вардумян
А. Т. Марутян

«СОВРЕМЕННЫЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ
В АРМЕНИИ»
РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНАЯ СЕССИЯ

I

Тезисы докладов
(на армянском языке)
ЕРЕВАН - 1997

© ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ԼԵՎՈՆ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
ՀԱԻՀԻՆ ԱՌԱՍՊԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԻ ՆՈՐ ԿՑԱՆՔԸ.
1. ԼԵՆԻՆԸ ՈՐՊԵՍ ՏՐԻՔՍՏԵՐ

1. Կոմունիստական համակարգի փլուզումը զուգորդվում էր համայնավարական դադարաբախտության և նրա հերոսների փառազրկման բուռն գործընթացով: Բնական է, որ կոմունիստական կուռքերի նման կարևավայրյին սրբապղծման առանձնապես արժանացավ Վ.Ի.Լենինը՝ որպես ամենակիրճեվորված կերպար: Սակայն մեր նպատակը ոչ թե հեղափոխության առաջնորդի դիմազրկումն է, այլ այդ կերպարի առասպելաբանական համապատասխանությունները դիտարկելը, ինչը կարող է օգնել հասկանալու ժամանակակից քաղաքական գործիչների երբեմն անկանխագուշակելի և տարօրինակ արարքները: Այդ առումով Լենինի կերպարը զարմանալիորեն համապատասխանում է առասպելաբանական տրիքստերին (անգլ. trick = ռուս. «ТРЮК» բառից):

2. Տրիքստերին նվիրված է բազմաթիվ և հաճախ իրարամերձ գրականություն, ինչը զարմանալի է, հաշվի առնելով այդ կերպարի ի սկզբանե հակասական հատկությունները: Այստեղ մենք հետևում ենք Վ.Ն.Տոպորովի (1987) տրիքստերի սիբիրյան (ենիսեյան) տարբերակի ուսումնասիրությանը, որն իրենից ներկայացնում է ինտենսիվ, այլ ոչ թե էքստենսիվ բնույթի ուսումնասիրություն, ինչպիսին է տրիքստերին նվիրված աշխատանքների զգալի մասը:

3. Լենինին տրիքստերի հետ է մերձեցնում արդեն այն, որ երկուսն էլ հանդես են գալիս որպես աշխարհը ձևափոխողներ և կուլտուրաբեզներ՝ մշակույթի տարրեր ներմուծողներ: Ընդ որում, այդ արվում է գլխավորապես տրյուկի՝ ճարպիկ հնարանքի օգնությամբ. հմտ. մարքսիզմի դասականների հեղափոխության տեսության՝ Լենինի կողմից գլխավոր շրջումը: Շրջումն ընդհանրապես տրիքստերի տիպիկ վարքագիծն է, ինչն առանձնապես շեշտում է Կ. Գ. Յուլիզը՝ տրիքստերի կերպարի իր հայտնի մեկնաբանության մեջ (1956):

4. Լենինի մյուս տիպիկ տրիքստերյան հատկանիշ կարելի է համարել նրա առանձնահատուկ, անսպասելի, «ծուռ» ճանապարհի որոնումները՝ հմտ. քրեատոմատիական «Մենք կգնանք այլ ճանապարհով» պատանի Լենինի խոսքերը, դեպի ՆէՊ (նոր տնտեսական քաղաքականություն) անսպասելի շրջվելը, և այլն: (Հմտ., մյուս կողմից, Սառնա Մոերի, առանձնապես Դավթի ծուլությունը, որն արտահայտվում է նույն

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Մ. Մ. Մ. Մ.

նիսկ նրա բառացիորեն ծուռ ճանապարհով՝ Մսրից Սասուն մանուկ հասակում ճամփորդելիս):

5. Լենինի մյուս տրիքստերային հատկանիշն է պատմությունը խորամանկությունը՝ հերազանցելու, բախտորոշ պահ որոնելու իր մշտական ձգտումը՝ համտ. Հոկտեմբերյան հեղաշրջման իրականացման ժամանակի որոշումը. «24-ին շուտ է, 26-ին՝ ուշ»: (Համտ., մյուս կողմից, Մ. Գորբաչովի հակառակ՝ հարմար պահեր բաց թողնելու հատկությունը):

6. Տրիքստերի մեկ ուրիշ կարևոր հատկանիշն է նրա առնչությունն ուտելիքի հետ: Մի կողմից, նա հեքիաթի հերոս հիմարի նման մշտապես սոված է և չափազանց որկրամուլ, սակայն, մյուս կողմից՝ հոգում է մարդկանց սննդով ապահովելու մասին: Ասկետիկ Լենինի մոտ դրսևորվում է տրիքստերի երկրորդ առումը. նա նույնպես մշտապես մտահոգված է ժողովուրդը կերակրելու գերխնդրով՝ սկսած հողի (կերակուր ծնողի) դեկրետից, որն, ի վերջո, նրա հերթական տրիքստերյան տրյուկը դարձավ՝ հողը բաժանելուց հետո այն իսկույն ետ վերցրին:

7. Տրիքստերի մշտական սովը, ուտելու ցանկությունը, նրա ափելի ընդհանուր՝ «ցանկասեր» բանաձևով նկարագրվող հատկանիշի արտահայտման ձևերից է: Այդ մշտական ցանկասիրությունն արտահայտվում է առասպելաբանական տրիքստերի սեքսուալ դերցանկասիրությամբ: Հետաքրքիր է, որ եթե պաշտոնական լենինիանան բացարձակորեն զրուկել էր առաջնորդի կերպարը որևէ սեռազգացությունից (դրան նպաստում էր նաև իր կնոջ արտահայտված սեքսուալ անհրապուրությունը), ապա պարականոն լենինիանան պատմում է նրա կրքոտ սիրո մասին՝ հանդես գալով հեղեցիկուհի Արմանդը: Համտ. նաև Լենինի սիֆիլիսով՝ սեքսուալ անժուժկությունից նշանը կրող հիվանդությամբ տառապելը, չնայած իրականում նա, ամենայն հավանականությամբ, ուներ այդ հիվանդության կենցաղային ձևը:

8. Լենինի հաջորդ տրիքստերյան հատկանիշն իր արտաքինի երկիմաստությունն ու անորոշությունն է. ոչ շատ ծեր՝ ընդամենը 54 տարեկան հասակում մահացած առաջնորդը, այնուամենայնիվ, «Լենին պապի» անունն էր վաստակել, նա հաճախ փոխում էր իր կերպարը կոնսպիրատիվ նպատակով, օրինակ՝ զրահամեքենայի վրայից իր հայտնի ելույթի ժամանակ նա մորուք չուներ, սակայն քրեատոմատիական նկարում պատկերված է մորուքով: Նույնիսկ տրիքստերին ընդոշ ծաղրածուական արտաքինը, կարծեք, հատուկ է Լենինի կանոնացված կերպարին. հիշենք Լենինի ցածրահասակ լինելը, դատաստությունը, կտրուկ շարժումներն ու ժեստերը, վերջապես, մորուքի շիկակարմրավուն գույնը և մշտական կեպիլա գլխարկը՝ բոլորը կրկեսի հայտնի շիկակարմիր խեղկատակի կերպարի շտեմարանից:

Միայն մեկ տարբերություն կա երկու քննարկվող կերպարների միջև: Առասպելաբանական տրիքստերն իր հաճախ չար խարդավանքի արդյունքում մարդկանց օգուտ է բերում, նրանց պարզեցնելով սննդով՝ կյանքով, մինչդեռ Լենինը, ընդհակառակը, ցանկանալով մարդկանց բարիք բերել, ի վերջո միայն չարիք բերեց նրանց:

ԼԵՎՈՆ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ, ԱՐԱ ԳՈՒԼՅԱՆ,
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, ԳԱՅԱՆԵ
ԾԱԳՈՅԱՆ, ՀԱՄԼԵՏ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՀԱԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԾՈՒԿԱՅԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ.
ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄ

1. Վերջին հարյուրամյակում և հատկապես խորհրդային տարիներին հայերի կայուն ինքնապատկերացումներից էր նաև այն, թե առևտուրը հայի էությունն ամանդական և «բնածին» գծերից է: Նման ինքնապատկերացումը խորհրդային իրականություն մեջ համատեղվում կամ բախվում էր առևտրի և առևտրականի երկակի գնահատականին՝ կոմունիստական-բացասական և կլանային-դրական: Դիտելի է, որ մասնավոր առևտրի օրինականացումից հետո էլ պահպանվեց առևտրի հանդեպ կոմունիստական դիրքորոշման ինքնայնություն:

2. Խորհրդային կայսրության փլուզումից հետո Հայաստանի ժառանգած շուկան կարելի է կոչել «դատարկ վաճառատնականների շուկա»: Իրողությունը և խնդիրները մնում էին նույնը, այլ էր քաղաքական և տնտեսական իրավիճակը և սկզբունքորեն այլ էր լուծումների հնարավորությունը: Հայաստանն ինքը, առանց որևէ դադափարախոսական կամ վարչական պարտադրանքի, կարող էր որոշումներ ընդունել, ինքը կազմակերպել իր շուկան: Չնայած դարաբաղյան կոնֆլիկտը և շրջափակումըն էականորեն սահմանափակում էին գործունեությունն ազատությունը, որպես նպատակ բացահայտորեն առաջադրվեց հասարակության կողմից հիմնականում ընդունելի և սպասվող՝ ազատ շուկա ստեղծելու գաղափարը: Պատկերացումների, իրականության և նպատակների նման հակասականությունը պայմանավորեց հայկական շուկայի ձևավորման յուրօրինակ ընթացքն ու կերպարը՝ անցումը ժամանակավոր խմբային առևտրից («գրոսաշրջիկային») դեպի կլանային առևտուր, ներկրվող ապրանքների առանձնահատուկ աշխարհագրություն և այլն:

3. Նրջափակումը, աշխարհաքաղաքական իրավիճակը, նախնական ոչ մեծ դրամազուլվը թեկադրեցին, որ ներկրման առաջնային տարածք

դառնան իրանը, Թուրքիան և արաբական երկրները: Ներկրվող ապրանքների ընտրությունը արվում էր հիմնականում եվրոպական համարվող չափանիշների տեսանկյունից և, որ առավել ուշագրավ է, ներկայացվում էր որպես բուն արևմտյան ապրանք (հմտ. այդ ընթացքում ծնված «ինքն է» հասկացությունը): Երևույթի ազգաբանական քննությունը ցուցում է, որ այն հայերի արևմտամետ պատմամշակութային կողմնորոշման և «սպասելիքների» իրավիճակային դրսևորումներից է: Շուկայի ձևավորմանը զուգընթաց՝ շուկայի վրա ազդող գործոն դարձավ ապրանքների «ժողովրդական փորձաքննությունը»:

4. Հայկական շուկայի կերպարի ձևավորման օրինաչափությունների և բացահայտման առումով առաջնային նշանակություն ունի նաև առևտրի տարածական կազմակերպման և առևտրական տարածքի կազմակերպման ազգագրական քննությունը (առևտրական տարածքի ֆիզիկական և հոգեբանական սահմանները. սեղանիկ, խանութ, բաց և փակ շուկաներ և այլն): Դիտարկումները թույլ են տալիս վավերացնել, որ ինքնաբերական ձևավորված առևտրական կենտրոնները միտում ունեն վերածվելու քաղաքի ժամանակակից կենտրոնների, իսկ խանութները՝ անձնական կամ խավային առևտրականակութային տարածքներ:

ՅՈՒՆԿԻԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐ

1. Ամեն մի հասարակություն իր գոյատևման ընթացքում պարբերաբար գտնվում է տարբեր, ոչ ստանդարտ իրավիճակներում, ինչպես պատերազմ, սով, բնակչության դաղթ և այլն: Նույնը կարելի է ասել ամեն մի առանձին վերցրած անձնավորության մասին: Այժմ որոշ երկրներում շատ տարածված են հասարակության և անհատի հոգեբանական վերականգնման (ռեաբիլիտացիայի) արհեստական մեխանիզմներ: Սակայն ամեն ժողովուրդ մշակում է վերականգնման իր ավանդական ձևերը:

2. Նման ձևերի և մեխանիզմների ցանցը բավականին լայնածավալ է: Այն արտահայտվում է ոչ միայն առանձին կրեուլթների մեջ, այլ նաև հասարակական որոշ ինստիտուտներում, որոնց մասին խոսք կգնա ստորև:

3. Ամեն մի մեթոդ և մեխանիզմ պիտի ունենա գործելու և ներգործման որևէ ընդհանուր գործիք: Այդ գործիքը սիմվոլն (խորհրդանիշ) է,

որը հոգեբանական ներգործման էֆեկտիվ միջոց է, ինչը հավաստված է սիմվոլի բնույթին վերաբերվող ուսումնասիրություններով:

4. Աշխատանքային, ընտանեկան, պաշտոնական եկեղեցական ծիսակատարությունները մեխանիզմներ են, որոնք կարգավորում են կյանքի բնականոն ընթացքը: Ոչ նորմալ, ոչ ստանդարտ իրավիճակներում այդ մեխանիզմները կամ չեն գործում, կամ գործում են փոփոխված ձևով՝ ի հայտ են գալիս այլ մեխանիզմներ, որոնք, սակայն, գործում են, օգտվելով նույն սիմվոլի սկզբունքից:

5. Այդպիսի մեխանիզմներից է կախարդների, «նայողների» ինստիտուտը, որը պարունակում է հմայողի (շամանի) որոշ հատկություններ: Նրանց գործունեությունը անընդհատ է, սակայն յուրահատուկ իրավիճակներում այն աշխուժանում է և ավելի նշանակալից դառնում ժողովրդի համար: Այդպիսի անձնավորությունները միաժամանակ ունեն թե կարգավորիչ, թե հարմարվածության (ադապտացիոն) գործառույթ: Իհարկե, նրանց ներգործումը հասարակության վրա շատ ծավալուն է, այն արտահայտվում է ավելի շատ անհատի, քիչ դեպքերում՝ ոչ մեծ համայնքների մակարդակով: Կան նաև նման մեխանիզմներ, որոնք գործում են ավելի լայն չափով (եկեղեցի, աղանդներ), սակայն դրանք դուրս են սույն դեկոլցման շրջանակներից:

6. Ի տարբերություն աղանդների, որոնք անհատներին աշխատում են դուրս հանել «Հիվանդ» հասարակությունից, «նայողները» աշխատում են հարմարեցնել անհատին հասարակությանը և հասարակությանը՝ անհատին: Նրանք լրացնում են (գուշակությամբ, կախարդությամբ, բուժելով և այլն) բացերն այն ոլորտներում, որոնք առավելապես են տուժում հասարակության անկայուն իրավիճակներում (այսինքն՝ որոնք ապահովում են մարդու անվտանգությունը, պաշտպանվածությունը՝ թե ներքին, թե արտաքին):

7. Ելնելով այն բանից, որ սիմվոլը կախարդների և «նայողների» գործունեության հիմնական միջոցն է (այն դրսևորվում է ոչ միայն գուշակման, կախարդության տարբեր տեսակների, այլ նաև գործելու ձևերի, հագուստի, տարածքի ձևավորման մեջ), իսկ ներգործումը հիմնականում հոգեբանական է, որի համար հարկավոր են առկա ազդեցություն միջոցներ, կարելի է եզրակացնել, որ այս խմբին պատկանող «մասնագետները» ներկա դրությամբ սիմվոլների հիմնական ստեղծող-ձևավորողներն են: Նրանք ոչ միայն հարմարեցնում են ավանդական սիմվոլիկան ներկա ժամանակներին և իրավիճակին, այլ նաև ստեղծում են նոր սիմվոլներ, հիմնվելով սիմվոլաստեղծագործման ընդհանուր սկզբունքների վրա:

8. Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ սիմվոլների ստեղծագործման գործընթացն ունի հոգեբանական ներգործման մեծ հնարավորություններ, որից օգտվողները՝ կախարդները, «նալողները» կրում են էթնոսի հոգեբանական կարգավորման գործառույթները, և որոնց կարիքը մեծանում է արտակարգ (ոչ ստանդարտ) իրավիճակներում:

ՄԽԻԹԱՐ ԳԱՐԻԵԼՅԱՆ

ԱՐՏԱԿ ԴԱԲԱՂՅԱՆ

ԵՊՀ

ՔԱՇԱԹԱՂԻ ՇՐՋԱՆԻ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

1. Արցախյան պատերազմը, ի թիվս այլ երևույթների, ձևավորեց նաև ազգագրական-մշակութաբանական տեսանկյունից առանձնահատուկ կարևորություն ունեցող այնպիսի գործընթացներ, ինչպիսիք են ազատագրված տարածքների վերաբնակեցումը, հայացումը, մշակութային վերաշրջանցումը: Կարելի է փաստել, որ դրանք մեր նորագույն պատմության ամենից ուշագրավ իրողություններն են: Ըստ այդմ էլ կարևորվում է դրանց համակողմանի գիտական ուսումնասիրությունը, ինչը, բացի տեսականից, ունի կարևոր գործնական նշանակություն:

2. Վերաբնակեցման գործընթացն ընդգրկել է ինչպես Արցախի տարածքում գտնվող նախկինում ադրբեջանաբնակ, այնպես էլ դրան հարակից բազմաթիվ ազատագրված բնակավայրեր, որոնցից ամենախոշորները Շուշի և Բերձոր (նախկին Լաչին) քաղաքներն ու մոտ երկու տասնյակ խոշոր գյուղական բնակավայրերն են:

3. Գրաված դաշտային-աղագրական նյութերը, հավաքած վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ նոր բնակեցվող գյուղերում աստիճանաբար ձևավորվում է ամենօրյա կայուն շփումների մթնոլորտ, գյուղը հանդես է գալիս որպես համայնք, մեկ ամբողջական միավոր, առանձնանում են հասարակական, մասնագիտական խմբեր, տարբեր ընտանիքներ կարևորում են այս կամ այն զբաղմունքը, ընդարձակում կամ սահմանափակում հարևանների հետ ունեցած շփումները և այլն:

4. 1996 թ. հունիսին Քաշաթաղի շրջանում բնակվում էր մոտ 3300 մարդ՝ 1150 ընտանիք (մոտ 10% ճշգրտությամբ): Շրջանի և Բերձոր քաղաքի բնակեցման տեմպերն ըստ տարիների տարբեր են. 1994 թ. դարձան և ամռանը շրջանում եղել է մոտավորապես 300 բնակիչ, որոնցից 50-60-ը՝ Բերձորում: Բնակչության ներհոսքը զաղաթնակետին է հասել 1995 թ. դարնանը և աշնանը:

5. Բավականին խայտաբղետ պատկեր է ներկայացնում նաև շրջանի բնակչության կազմն ըստ նախկին բնակության վայրի: Կան Հայաստանի բազմաթիվ մարզերից, Հատկապես նախկին արդյունաբերական կենտրոններից տեղափոխված ընտանիքներ: Պատճառները մի քանիսն են՝ տեական գործազրկություն, պայմանների վատթարացում և այլն: Գյուղական բնակավայրերից տեղափոխվելու պատճառներն են սակավահողությունը, ընտանիքների բազմանդամությունը և այլն:

6. Բերձոր քաղաքում և շրջանի գյուղերում տեղափոխվելու սկզբունքները նույնպես տարբեր են. երբ նույն վայրից տեղափոխվում է մի քանի ընտանիք՝ մեկ կամ մի քանի հոգի նախօրոք լինում են շրջանում, ընտրում հարմար բնակավայր, ապա տեղափոխում ընտանիքը: Ըստ այդմ, կարելի է առանձնացնել «համահավաք» և «խառը» բնակություն ունեցող գյուղեր: Առաջին տիպի գյուղերում բնակվում են հիմնականում նույն վայրից տեղափոխված ընտանիքները: «Խառը» բնակություն ունեցող գյուղերում սովորաբար հաստատվում են տարբեր բնակավայրերից տեղափոխված ընտանիքներ:

7. Ուշագրավ են նաև հարմարվելու հետ կապված մեխանիզմները, որոնք ընթանում են մի քանի ուղղությամբ՝ բնակավայրերի. թաղերի հարակից տարածքների անվանափոխումից մինչև «տեղացի» և «հարևան» համակարգի ձևավորում, որում որպես «տեղացի» ներկայացվում են շրջանի բնակիչները, իսկ որպես «հարևան», հաճախ նաև բացասական որակումներով՝ Բաշաթաղի արոտավայրերից, խոտհարքներից, շինանյութից օգտված և օգտվող հարակից շրջանների գյուղացիները:

8. Ամփոփելով, կարելի է ևս մեկ անգամ փաստել, որ շրջանի, ինչպես նաև բնակեցվող այլ վայրերի ազդագրական ուսումնասիրությունը հրատապ խնդիր է, քանի որ տալիս է հանրապետության անկախությանը հաջորդող ժամանակահատվածում ծավալված որոշ գործընթացներ ձևավորման, զարգացման ու ընթացքի մեջ դիտարկելու լայն հնարավորություններ:

ՄԽԻԹԱՐ ԳԱՐԻԵԼՅԱՆ
ԵՊՀ

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ ՀՈՂԻ
ՍԵՓԱԿԱՆԱԾՆՈՐՀՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ՈՐՈՇ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1991 թ. իրադրության հողի սեփականաշնորհումը բազմաթիվ ու բազմաբնույթ փոփոխություններ առաջացրեց գյուղատնտեսական զբաղմունքներում: Դրանք կապվում են խորհրդային պետության դոյուլթյան տարիներին ձևավորված համակարգերից պլանային տնտեսության քայքայման ու շուկայական հարարերությունների անցնելու հետ:

1. Հանրապետության տարրեր մարզերում գրառված դաշտային-ազգաբնակյալ նյութները թույլ են տալիս գալու այն եղրահանգման, որ զբաղմունքներում կատարված փոփոխությունների հիմքում ընկած է «տնտեսական նպատակահարմարություն» սկզբունքը, երբ անհատական գյուղացիական տնտեսությունը կարևորում է այնպիսի մշակաբույսերը կամ անասնապահության այն ճյուղերը, որոնք տալիս են գյուղմթերքների ավելցուկը շուկայական հարաբերությունների ոլորտը ներդրավելու, վաճառքի կամ ապրանքափոխանակության ճանապարհով ընտանիքի կարիքները բավարարելու հնարավորություն: Կարևոր գործոն են նաև թունաքիմիկատների, պարարտանյութերի, վառելանյութի առկայությունը, տրանսպորտային հնարավորությունները, հողահանդակների չափերն ու կտրվածությունը, միմյանցից հեռավորությունը և այլն:

2. Կատարված փոփոխությունների արդյունքում որոշ գյուղմթերքներ ձեռք են բերում «ապրանքային նշանակություն», ըստ այդմ, անհատական գյուղացիական տնտեսությունը կարևորում է հիմնականում դրանց մշակությունը: Ավելի հստակորեն են առանձնանում նաև «մասնագիտացած» ջրհաններն ու գյուղերը, որոնք հանդես են գալիս որպես այս կամ այն մշակաբույսի հիմնական մատակարար: Այսպես, Արարատյան դաշտի գյուղերը բանջարաբուսական մշակաբույսերի ու մրգի հիմնական մատակարար են, Գեղարքունիքի ու Շիրակի մարզերը, մասամբ Լոռու մարզը կարտոֆիլի մատակարարներ են: Իրացման տարբերակներն են՝ վաճառքը՝ խոշոր քաղաքներում և ապրանքափոխանակությունը՝ գյուղական բնակավայրերում: Նշենք նաև, որ որոշ մշակաբույսերից հրաժարվելը կապվում է պլանային տնտեսության պարտադրած «հարկադրական մասնագիտացման» վերացման, արտադրական հզորությունների փոշիացման հետ: Շաքարի ճակնդեղի մշակությունը սահմանափակող հիմնական պատճառը մինչև 1988 թ. երկրաշարժը գոր-

ծող մասնագիտացված գործարանի բացակայությունն է: Գործում է նաև մեկ այլ տարբերակ, երբ անհատական գյուղացիական տնտեսությունը շարունակում է մշակել այնպիսի բույսեր, որոնցով զբաղվել է կուրեկտիվ կամ պետական տնտեսությունում. որպես օրինակ կարելի է նշել ծխախոտի մշակությունն ծավալների աճը հանրապետության որոշ շրջաններում (նդեգնաձոր):

1991 թ. հետո կատարված փոփոխությունների ողջ ընդգրկումը ցույց տալու համար կարելի է փաստել, որ դրանք միտված են հիմնականում ձևավորված շուկայական հարաբերություններին հարմարվելուն ու ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակի հաղթահարման համապատասխան մեխանիզմների մշակմանը:

ՄԻՀՐԱՆ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՀԱԻ

ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(ԸՍՏ 1990-1996 թթ. ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ)

1. Վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում բնակչության տեղաշարժերի թվաքանակի գնահատման վերաբերյալ գոյություն ունեն ոչ միանշանակ կարծիքներ: Լինելով բարդ սոցիալական երևույթ, բնակչության տեղաշարժերը դժվարություններ են հաշվառման ենթարկվում: Պաշտոնական վիճակագրական տվյալներով, 1995-1996 թթ. այն կազմել է մոտ 590 հազ. մարդ, մինչդեռ մասնագետների գնահատմամբ՝ շուրջ 800 հազ. մարդ:

2. Սովորաբար բնակչության տեղաշարժերում առանձնացնում են էպիդոդիկ, ճոճանակային, սեզոնային, անվերադարձ ձևերը, որոնք միմյանցից տարբերվում են ոչ միայն ընդլծով, դրդապատճառներով, ուղղվածությամբ, ընդգրկման շառավիղներով, այլև էթնոժողովրդագրական, սոցիալ-տնտեսական հետևանքներով: Վերը նշված վիճակագրական տվյալների որակական վերլուծությունից պարզվում է, որ Հայաստանում առավել զանգվածային բնույթ են ընդունել հանրապետությունից դուրս սեզոնային (85%) տեղաշարժերը և որոշ չափով էլ անվերադարձ ու էպիդոդիկը:

Սեզոնային տեղաշարժերի ժամանակ միգրանտը չփոխելով մշտական բնակության վայրը, տարբեր ժամկետներով մեկնում է ինչպես մերձավոր, այնպես էլ հեռավոր արտերկրներ և ընդգրկվում տարբեր տիպի

աշխատանքներում: Էպիդոդիկ ձևից առավել տարածված են տարբեր երկրներ կարճաժամկետ և ոչ կանոնավոր զբոսաշրջիկային տեղաշարժերը՝ հիմնականում առևտուր անելու նպատակով: Ինչպես սեզոնային, այնպես էլ էպիդոդիկ տեղաշարժերը մեր օրերում դարձել են հանրապետության բնակչության եկամուտների ձևավորման կարևորագույն աղբյուր: 1995 թ. ընթացքում Ռուսաստանից և այլ երկրներից տարբեր ճանապարհներով Հայաստան դրամական փոխանցումները կազմել է մոտավորապես 28-50 մլն. ԱՄՆ դոլար:

Անվերադարձ տեղաշարժերը, որոնք ուղեկցվում են միգրանտի մըշտական բնակավայրի փոփոխությամբ, հանրապետությանն առավել բնութագրական էին 1990-1994 թթ., երբ այն ընդունել էր համեմատաբար լայն չափեր:

Բնակչության որոշակի տեղաշարժեր են կատարվել նաև հանրապետության ներսում՝ հատկապես քաղաքից-գյուղ, որն առաջին հերթին կապված էր հողի սեփականաշնորհման հետ:

3. Բնակչության տեղաշարժերը Հայաստանում պայմանավորված են մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով՝ տնտեսական ճգնաժամով, բնակչության կենսամակարդակի անկմամբ, գործազրկության բարձր տեմպերի առկայությամբ և այլն:

1990-1996 թթ. Հայաստանի տարբեր պատմաազգագրական շրջաններում (Այրարատ, Գեղարքունիք, Շիրակ, Սյունիք, Լոռի, Տավուշ) անցկացված էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններից պարզվել է, որ այն պայմանավորված է տարբեր զբոսապատճառներով: Այն հարցին, թե կցանկանայիք տեղափոխվել ձեր քաղաքից (գյուղից), Երևան քաղաքում հարցման մասնակիցների 73%-ը տվել է բացասական պատասխան, 11%-ը ցանկություն է հայտնել տեղափոխվել գյուղ, 10%-ը՝ այլ երկրներ, 4%-ը՝ այլ հանրապետություններ (ԱՊՀ): Շիրակի մարզում (ք. Գյումրի) համեմատաբար բարձր տոկոս է կազմում այլ երկրներ (16%), գյուղ (10%), այլ հանրապետություններ (8%) տեղափոխվել ցանկացողների թվաքանակը, որն առաջին հերթին պայմանավորված է աղետի գոտու առանձնահատկություններով: Որպես մեկնման կարևոր զբոսապատճառ համարյա բոլոր սեռատարիքային խմբերում նշել են տեղում աշխատանքի բացակայությունը. Երևանում՝ 42%, Գյումրիում՝ 38%: Այնուհետև, որպես մեկնման մեկ այլ կարևոր զբոսապատճառ ինչպես Երևանում (22%), այնպես էլ Գյումրիում (26%) նշվել է ընտանիքի նյութական ծանր վիճակը: Կարևոր զբոսապատճառ է համարվում նաև կենցաղային վատ պայմանները: Ընդ որում, այն ավելի բարձր տոկոս է կազմում Գյումրիում (22%), քան Երևանում (17%): Մեկնման զբոսա-

պատճառների վրա ազդեցություն են թողնում նրանց սեռը, տարիքը, մասնագիտական պատրաստվածությունը, կրթական մակարդակը:

4. Բնակչության տեղաշարժերն այսօր Հանրապետության առջև ծառացած առաջնային խնդիրներից են և այն ինչպես գենոֆորդի ապագայի, այնպես էլ էթնոֆորդի ապագայի և սոցիալ-տնտեսական առումով պահանջում է խորը ու բազմակողմանի վերլուծություն և օրենսդրական դաշտի կատարելագործում:

ՄԻՀՐԱՆ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՀԱԻ

ՀՀ ԴՊՐՈՑԱՀԱՍԱԿ ԵՐԵՍԱՆԵՐԻ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ

ԲՆՈՒԹԱԳՐԻԶՆԵՐԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

(ԸՍՏ 1994-1996 թթ. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ)

1. Կրթությունը, որը Հայաստանում ունեցել է զարգացած հզոր համակարգ և ամուր ավանդույթներ և Համարվում է Հայ ժողովրդի ամենակարևոր արժեքներից մեկը, շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում Հայտնվել է ծանր կացության մեջ: Ոչ բավարար պետական ֆինանսավորման հետևանքով, կրթության հետ կապված շատ ծախսեր ստիպված են հոգալու երեխաների ծնողները: Մինչդեռ բնակչության կենսամակարդակի անկման, գործազրկության բարձր տեմպերի առկայության պայմաններում սոցիալապես անապահով բազմաթիվ ընտանիքներ չեն կարողանում դիմակայել օրեցօր աճող այդ ծախսերին: Ահա ինչու, արդեն իսկ ուրվագծվում է այն կարևոր խնդիրը, որ որակյալ կրթություն ստանալը մատչելի է ոչ բոլոր երեխաներին:

2. 1994-1996 թթ. Հայաստանի տարբեր մարզերում Հավաքված նյութերի որակական վերլուծությունից պարզվում է, որ աղքատության երևույթը պայմանավորված է մի շարք ընդհանուր և առանձնահատուկ գործոններով՝ մարդի առանձնահատկություններով, բնակավայրի տիպով (քաղաք, գյուղ), սեփականաշնորհված հողի ջրովի և անջրդի չափերով, անասնաբուսաբանակով, ունեցած տեխնիկայով:

Դպրոցական երեխաների աղքատության երևույթը պայմանավորված է նաև ընտանիքի բյուջեի ձևավորմամբ՝ մեկ շնչին ընկնող ծախսերի քանակով, ինչպես նաև ընտանիքի կառուցվածքով և չափերով: Տարբեր մարզերում և բնակավայրերում աղքատության չափանիշները տարբեր են:

3. Որպես դպրոցահասակ երեխաների աղքատության բնութագրիչներ առավել տարածված են.

ա) Դասագրքերի և գրենական պիտույքների ձեռքբերումը: Եթե խորհրդային իշխանություն տարիներին երեխաներին դասագրքերն անվճար տրամադրում էր դպրոցը, ապա ներկայումս այն պետք է գնեն ծնողները: Ուսուցիչների վկայությամբ, ոչ բոլոր երեխաներն ունեն պահանջի դասագրքերը, իսկ որոշ ծնողների խոստովանությամբ նրանք իրենց երեխաների համար չեն կարողացել ձեռք բերել պահանջվող դասագրքերը և գրենական պիտույքները:

բ) Հագուստի ձեռքբերում: Այն ներկայումս կապված է հսկայական գումարների հետ և մատչելի է ոչ բոլոր ընտանիքներին:

գ) Մնունդ: Ինչպես ծնողների, այնպես էլ ուսուցիչների վկայությամբ, նյութական ծանր վիճակում գտնվող ընտանիքների երեխաները երբեմն դպրոց են հաճախում կիսաքաղց ու քաղցած վիճակում:

դ) Դպրոցական կրթության հետ կապված ծախսերը դժվարությամբ հոգացող կարիքավոր ընտանիքները ԲՈՒՀ ընդունվելու համար չեն կարողանում ապահովել լրացուցիչ վճարովի դասընթացների ծախսերը, չխոսելով արդեն մասնավոր պարապելու մասին:

ե) Լրացուցիչ ուսուցում: Երաժշտական, սպորտային, գեղարվեստի և այլ դպրոցներում, որոնց վարձավճարները, հաճախ նաև տրանսպորտի հետ կապված ծախսերը մատչելի են ոչ բոլոր ընտանիքներին:

զ) Դպրոցի և դասասենյակի ֆիզիկական վիճակի և դպրոցական միջոցառումների հետ կապված ծախսեր:

Դպրոցահասակ երեխաների համար վերը նշված բնութագրիչները տարբեր մարզերում և բնակավայրերում ունեն տարբեր գերակայություններ:

4. Կրթական համակարգը պետք է դառնա պետական հոգացության առարկա և մշակվի այնպիսի քաղաքականություն, որ այն մատչելի ու բարձրորակ լինի սոցիալական տարբեր շերտերի համար:

ԻՐԻՆԱ ԴՈԼԺՆԵԿՈ
ՀԱԻ

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏՈՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ
ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Էթնիկ ինքնություն համալիրի հիմքը կազմող սեփական մշակութային ավանդույթների պահպանման պրոբլեմը սուր կերպով կանգնած է այլէթնիկ շրջապատում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների առջև: Մշակույթների միմյանցից շատ կամ քիչ հեռու լինելը, սիմվոլիկ կամ իրական հակադրությունը փրկում է էթնիկ փոքրամասնությունները:

րին ավելի խոշոր կամ հզոր ընդհանրությունների մեջ ընդգրկվելուց կամ պարզապես ձուլվելուց:

Ինքնության խորհրդանիշների և արժեքների սեփական համակարգի առկայությունը թույլ տվեց Հայաստանի ասորիներին պահպանել իրենց էթնամշակութային միասնությունը: Բնակության կոմպակտ եղանակը, մայրենի լեզվի պահպանվածության բարձր մակարդակը թղլլ են տալիս այն օգտագործել ոչ միայն ընտանիքում, այլև հասարակական վայրերում: Ասորիների էթնիկ ինքնագիտակցության էական տարրերից է նաև ազգային հիշողությունը պատմական անցյալի, մասնավորապես ծագման ընդհանրության մասին, հպարտությունը համաշխարհային մշակութային ասորիների ունեցած ներդրման համար և այլն:

Ժողովրդական սովորությունները և ծեսերը էթնոսի բարոյա-էթիկական նորմերի կարևոր բաղադրամաս են, նրա զարգացման և ամրապնդման կարևոր գործոն: Գյուղական տոների շնորհիվ պահպանվում են ասորիների մեջ ձևավորված ներէթնիկ և միջխմբային կապերը, ինչը մասնանշում է ներկա պայմաններում ավանդույթային կենսաձևի պահպանվածության մասին:

Ասորիների յուրաքանչյուր խոշոր գյուղական բնակավայրում լայնորեն նշվում է այն սրբի հիշատակի տոներ, ում անունը կրում է գյուղի ուղղափառ եկեղեցին՝ Վերին Դվինում դա սուրբ Մարեգու (հունիսի 14), Դիմիտրովյում՝ սուրբ Մար Կուրյակուսի (հուլիսի 28), Արզնիում՝ սուրբ Մարիամի օրը (օգոստոսի 28): Այս տոների, որոնք նշում են ոչ միայն Հայաստանի, այլև Ռուսաստան տեղափոխված ասորիները, բնորոշ գծերն են՝ մթերք կամ դրամ հավաքելու կոլեկտիվ բնույթը, ծիսական հյուրասիրության պատրաստման արխայիկ ձևը, համայնքային խնջույքները, ժողովրդական երգն ու պարը, որոնցով ուղեկցվում է ոչ միայն հանդիսությունը, այլև դրան նախորդող մի ամբողջ ժամանակահատված:

Այդ տոները երեխաներին և դեռահասներին հասարակության մեջ ընդգրկման կարևոր գործոններից են, դրանք նպաստում են զանազան սոցիալական և մշակութային ունակությունների պատվաստմանը, աճող սերնդի շրջանում մշակում են վարքի ստերեոտիպեր: Չնայած առանձին ձևափոխումներին, տոների ընդհանուր կառուցվածքը պահպանում է ավանդույթային գծեր:

Հայաստանի ասորիների տոնացույցում հին տոների վերադարձը (ապրիլի 1-ը որպես Նոր տարի նշելը) և նոր տոների երևան գալը (օգոստոսի 7-ը՝ ասորի նահատակի օրի հիշատակ 1933 թ. Իրաքում տեղի ունեցած ողբերգության), վկայում է ասորական էթնոսի կոնսոլիդացման մասին:

ԱՂԱՍԻ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ
ՀԱԻԴՊՐՈՑԱՀԱՍԱԿ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. Նշված թեմայով ղեկավարվածները կատարվել են 1995-1996 թթ. Հայաստանի տարբեր մարզերում՝ Սյունիք, Վայոց ձոր, Այրարատ, Շիրակ, Լոռի, Տավուշ: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի հիշյալ մարզերի գյուղական բնակավայրերում երեխաները բացարձակապես զրկված են գեղագիտական դաստիարակության հնարավորությունից: Պատճառը նախկին կրթական համակարգի փլուզումն է և նորի բացակայությունը: Դրա հետևանքով, ծնողներից մեկի պատկերավոր խոսքերով արտահայտած, «մեր գյուղում երեխաները բացի ոչխար արածեցնելուց, ուրիշ ոչինչ չեն սովորում»: Երեխայի ապագայով մտահոգված շատ ծնողներ մտածում են միջոցներ կուտակել և հեռանալ գյուղից, որպեսզի «երեխային մարդ դառնալու հնարավորություն տան»:

2. Գեղագիտական դաստիարակության հնարավորության բացակայությունը մտահոգում է ծնողներին մի քանի առումով.

ա) Շնորհալի երեխաները հնարավորություն չունենալով զարգացնելու իրենց ունակությունները, չեն դրսևորվում ըստ արժանվույն, ինչը խաթարում է նրանց ապագան:

բ) Երեխան՝ մեծանալով առանց համապատասխան գեղագիտական դաստիարակության, դրսևորվում է թերի և միակողմանի: Դա հանդես է երեխայի ներաշխարհի խեղաթյուրմանն ու կոպտացմանը, մարդկանց հետ շփվելիս խորացնում սեփական անլիարժեքության և հոգևոր աղքատության զգացումը:

3. Հայոց ավանդական մշակույթում հասարակությունն ունեցել է երեխաների գեղագիտական դաստիարակության կազմակերպման մեխանիզմներ: Դրանք հիմնականում իրականացվել են խաղերի և տոնածիսական արարողությունների միջոցով: Համայնքը լինելով ինքնակազմակերպվող հասարակական կառույց, ունեցել է իր գործունեությունն ու վերարտադրությունն իրականացնող արժեքները սերնդ-սերունդ փոխանցելու մեխանիզմներ: Սոցիալիզմի գաղափարախոսական ճնշման տակ այդ մշակութային մեխանիզմները կոպտորեն ջարդվեցին և խեղաթյուրվեցին:

4. Այսօր Հայ ժողովրդի կյանքում ստեղծվել է խոշոր փոփոխություններ՝ պետական կառույցի ստեղծումը և համաշխարհային

տեղեկատվական ռիթմի մեջ ներգրավումը խնդրի լուծման առումով պահանջում են յուրօրինակ մոտեցում: Դյուղը կամ համայնքն այսօր դեռ ունի երեխաների գեղագիտական դաստիարակության կազմակերպման անհրաժեշտ ներուժ՝ ժողովրդական արհեստ-արվեստների մեջ հմուտ, հիմնականում երրորդ սերնդի կանայք և տղամարդիկ, ինչպես նաև մշակույթի տներ կամ ակումբներ: Անհրաժեշտ է պետականորեն կազմակերպել այդ ներուժի և տեղեկատվական միջոցների օգտագործումը երեխաների գեղագիտական դաստիարակման գործը արմատապես բարելավելու հարցում: Նման մոտեցումը կարող է ունենալ երկու դրական կողմ: Նախ, ազգային արժեքները կփրկվեն կորչելուց կամ, լավագույն դեպքում, միայն թանգարանային ցուցամանուշ դառնալուց և, երկրորդ, երեխաները կդաստիարակվեն դարերով մշակված ազգային գեղագիտական արժեքների ոգով:

ՍՈՒՐԵՆ ՀՈԲՈՍԵԱՆ
ՀԱԻ

ԳՈՅԱՏԵՎՈՒՄ-96
(ԸՍՏ ՏԱՎՈՒԾԻ ՄԱՐԶԻ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐԶ
ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԴԱԾՏԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ)

1. Վերջին տարիների դեպքերն ի հայտ բերեցին նախկինում մեղանծանոթ բազմաթիվ իրողություններ, որոնց մասին պատկերացում ունեինք սոսկ տեսականորեն: Դրանցից են նաև սահման, սահմանամերձ գոտի, սահմանամերձ գյուղ և դրանց հետ կապված այլ հասկացություններ:

ՀՀ Տավուշի մարզի սահմանամերձ գյուղերում առաջ են եկել տրեստեսական և բարոյա-հոգեբանական նոր տիպի իրողություններ, կապված պատերազմական իրավիճակի և հողի սեփականաշնորհման հետ:

2. Հողի սեփականաշնորհումն իր հետ բերեց նաև բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց լուծումը միայն առանձին անհատներից չէ կախված: Դրանցից ամենակարևորներն են՝ տնտեսիկայի կամ դրա վարձակալման անմատչելիությունը, ոռոգման, բուժման և բերքի իրացման հարցերը: Առկա դժվարությունների պատճառով հողերի մի մասը մնում է անմշակ, վերածվում խոպանի: Գնալով ավելի է խորանում սոցիալական խոր ճրգնաժամը, որում հայտնվել է գյուղական բնակչությունը:

3. Սահմանամերձ գյուղերում էլ առկա են վերը նշված բոլոր խնդիրները, բայց ամենակարևորները բնակչության ֆիզիկական գոյության և անվտանգության հարցերն են: Հյուսիսարևելյան սահմանամերձ

1564 009 ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՅՈՒՂԱՆԵՐԻ ԴԱԾՏԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ

գյուղերի մշակովի հողատարածությունների մեծ մասը գտնվում է Աղբյուրեղանին սահմանակից ցածրադիր տարածքներում: Դրանք հիմնականում այգիներ (խաղող, կորիզավոր պտուղներ) և վարելահողեր են: Փաստացի պատերազմական վիճակում գտնվելու պատճառով, տարիներ շարունակ, դրանք հնարավոր չէ մշակել:

4. Ստեղծված իրավիճակում գյուղական որոշ համայնքներ փորձեր են անում հարեան, սահմանակից աղբյուրեղանական գյուղերի հետ համաձայնության գալ առանձին հանգակների և տարածքների մշակումը կատարելու միաժամանակ, որպես փոխադարձ անվտանգության երաշխիք: Նման փաստերը, սակայն, եղակի են և շոշափելի արդյունք չեն տալիս:

5. Սահմանամերձ գյուղերը, այս պայմաններում, կանգնած են քայքայման եղրին: Հարկավոր է շուտափույթ կերպով պետականորեն լուծել հետևյալ հարցերը.

ա) վերոհիշյալ գյուղերի բնակիչներին ազատել բոլոր տեսակի հարկերից,

բ) վարկերի և այլ ֆինանսական միջոցների ներդրմամբ հնարավորություն ստեղծել կառուցելու և նորոգելու պատերազմական գործողությունների ժամանակ ավերված կամ վնասված տները,

գ) բարեկարգել այդ գյուղերի ճանապարհներն ու հաղորդակցության մյուս միջոցները:

6. Միայն այս քայլերի շնորհիվ կարելի է կանխել սահմանամերձ գյուղերի բնակչության արտահոսքը և վերականգնել բնականոն կյանքը:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱԻ

ՎԱՐԴԵՆԻՍԻ ԾՐՋԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԷԹՆԻԿ ԽՄԲԵՐԸ.
ՓՈՒՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

1. Զեկուցման համար հիմք ծառայող դաշտային նյութերը հավաքվել են 1994 թ. «Համաշխարհային բանկ»-ի կողմից ֆինանսավորվող «Աղքատությունը Հայաստանում» թեմայի շրջանակներում տարվող հետազոտական աշխատանքների ընթացքում:

2. 1990-ական թթ. առաջին կեսին Վարդենիսի շրջանի հայ բնակչությունը ներսում առանձնանում է երեք խոշոր ներէթնիկ խումբ:

Առաջին խումբը կազմում են 1829-1830 թթ. Արևմտյան Հայաստանի Ալաշկերտից Դիաղին ընկած շրջաններից ներգաղթածների սերունդները, որոնք բնակվում են հիմնականում շրջկենտրոնում, մասամբ և

Ջող (Սոթք) բանավանում, ինչպես և Մովակ, Կարճաղբյուր և մի քանի այլ գյուղերում: Երկրորդ խումբը կազմում են 1915-1918 թթ. Վանի, Բիթլիսի, Մուշի, Կարնո, Ալաշկերտի տարածաշրջաններից տեղահան արված հայության երկրորդ-չորրորդ սերունդների ներկայացուցիչները, որոնք բնակվում են Հիմնականում Նորակերտ, Կարճաղբյուր, Մեծ Մասրիկ և Սաչաղբյուր գյուղերում: Երրորդ խումբը 1988-1992 թթ. Ադրբեջանի Շամխորի, Սաչմասի, Դաշքեսանի, Կասում-Իսմայլովի, Մինգեչաուրի, Շահումյանի շրջաններից, ինչպես և Բաքու, Սումգայիթ, Կիրովաբադ քաղաքներից բռնազաղթվածներն են, որոնք տեղաբաշխված են շրջանի շուրջ 28 նախկինում ադրբեջանաբնակ գյուղերում:

3. Թվարկված խմբերից առաջինի ներկայացուցիչներն իրենք իրենց անվանում են եղևակյան (թուրք.՝ տեղացի), իսկ դարասկզբին բռնազաղթվածներին կոչում են՝ որոշակիորեն արհամարական երանգ հաղորդելով՝ գաղթական, ինչպես և վոշիկ (մեկնաբանվում է որպես ծագած Ռշտունիք գավառանունից): «Գաղթական»ները «տեղացի»ներին անվանում են կոո (ակնարկվում է բարբառի կոպտավուն Հնչոդությունը): Վերջին տարիների փախստականներին «տեղացի»ները, կրկին արհամարական երանգ ներդնելով՝ կոչում են գլալմա (թուրք.՝ նոր եկած):

4. «Տեղացի»ները, կազմելով բնակչության փոքրամասնությունը, գերակշռում են իշխանության ստորինից վերին մարմիններում, մինչդեռ փախստականները, ունենալով բնակչության նախկին վայրերում ղեկավար դիրքեր ունեցած մարդկանց, անգամ գյուղերի մակարդակով գրավում են երկրորդական պաշտոններ: «Գաղթական»ները և «գլալմա»ները համամիտ են, որ «տեղացի»ները բոլոր պարագաներում աջակցում են միմյանց, շատ դեպքերում անգամ հաշվի չառնելով «իրենց» կադրերի ցածր մասնագիտական որակավորումը:

5. «Տեղացի»ները գերիշխող դիրքեր են գրավում նաև շրջանի տնտեսության առաջատար, սակայն «ստվերային» բնույթ կրող մի ճյուղում՝ ձկնորսության-ձկնագործության ասպարեզում, որն այսօր գոյության միջոցներ հայթհայթելու եզակի հնարավոր եղանակներից է Վարդենիսում:

Նախկինում հացառատ այս տարածաշրջանում սեփականաշնորհված վարելահողերը գրեթե բարձրթողի վիճակումն են, խիստ ցածր է բերքատվությունը: Սրա հետևանքներից մեկն իրենց վիճակները հապես բարելավելու համար բավարար միջոցներ չունեցող փախստականների կողմից հողատարածքները վարձակալությամբ «տեղացի»ներին հանձնելու երևույթի լայնորեն տարածված լինելն է: Ընդ որում, շատ հաճախ հնարավորություն ունենալով վարձակալությամբ հողեր ձեռք բերելու

իրենց գյուղերում, «տեղացի»ները, այնուամենայնիվ, գերադասում են դիմել փախստականներին: Ակնհայտ է, որ հողի ազատ առք ու վաճառքի պաշտոնականացումից հետո փախստականների ղեկավար մասն (առաջին հերթին նախկին քաղաքաբնականները) իրենց հողամասերը վաճառելու են «տեղացի»ներին:

6. Վերն առանձնացված ներէթնիկ խմբերի միջև փոխհարաբերությունների նման վիճակն արտացոլող նաև այլ փաստերը վկայում են, որ Վարդենիսի շրջանի հայ բնակչության ներսում առանձնանում են որոշակի ենթէթնիկ ինքնագիտակցությամբ օժտված խմբեր, նրանց միջև տարբերությունները դրսևորվում են նաև սոցիալական ու կենցաղային ոլորտում: Այս ամենը «յուրային-օտար» հակադրության դրսևորման տիպիկ օրինակ է և հանդիպում է Հայաստանի/նաև այլ շրջաններում:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱԻ

ՂԱՐԱԲԱՂ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԸՍՏ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԾԱՐԺՄԱՆ ՑՈՒՑԱՊԱՍՏԱՌՆԵՐԻ

Ազգային ինքնության խոսուեն դրսևորումներից մեկը պատկերներն ու գրավոր բանաձևերն են, որոնք, որպես կանոն, մեծ թվով ի հայտ են գալիս հասարակության համար ճգնաժամային պահերին: Այս առումով Ղարաբաղյան շարժումը (1988-90 թթ.) և, մասնավորապես, Շարժման բոլոր փուլերն ուղեկցող և իրադրության ցանկացած փոփոխության անմիջապես արձագանքող պատկերագիր «վկաները»՝ ցուցապաստառները ուսումնասիրության հարուստ և մեծ դաշտ են ներկայացնում: Դրանց շարքում զգալի թիվ են կազմում այն բանաձևերն ու պատկերները, որոնցում ամենատարբեր ձևերով արձանագրվում էր Ղարաբաղի Հայաստանին վերամիավորվելու գաղափարը:

1. Ցուցապաստառների մի մեծ խումբ կարելի է միավորել «Ղարաբաղը Հայաստանի մաս» վերնագրի տակ: Այդ թեման արտացոլում է ժողովրդի պատկերացումն իր պատմության, պատմական արդարության, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ և փաստորեն սնում էր Շարժումը նրա գոյության ողջ ընթացքում: 1988 թ. նոյեմբերյան «Воссоединение Арцаха и Армении - исторически справедливое требование армянского народа» ցուցապաստառը, թերևս, առավել տարողունակ է փոխանցում տվյալ խմբի հիմնական գաղափարը: Որպես այդ թեզի պլակատային մակարդակով ապացույց 1988 թ. դարնանը բերվում էին խորհրդային և ադրբեջանցի ճանաչված կուսակ-

ցական և պետական դործիչների խոսքերը. «Карабахский вопрос есть вопрос чести советских республик. Орджоникидзе», «Карабах, Нахичевань и Зангезур были и остаются неотделимой частью Армении. Н. Нариманов. 2 декабря 1920, газ. "Бакинский рабочий"»:

2. Դիտարկվող խմբի ցուցապաստառների ևս մի հատված կարելի է առանձնացնել յուրահատուկ բանալի հանդիսացող «միացում» բառի առկայությամբ. «Միացումը մեր գլխավոր խնդիրն է», «Հայաստան-Արցախ-միացում», «Արցախ-միացում» և այլն: Հետաքրքիր է հետևել, թե ինչպես էր փոխվում այն ենթատեքստը, որի միջով Շարժման տարիներին անցնում էր «միացման» գաղափարը: Եթե սկզբում այն ընթանում էր որպես միջոց պատմական արդարությունը վերականգնելու համար, ապա առժամանակ անց այն դարձավ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը կենսագործող մեխանիզմ: Սումգայիթյան ողբերգությունից հետո «միացում» գաղափարը դարձավ երաշխիք նոր եղեռներից, միակ պայման մարդու իրավունքները պաշտպանելու համար, քանզի այդպիսիք (մարդու իրավունքները) հաշվվում էին սկզբունքորեն անիրագործելի ԼՂԻՄ-ի Ազդերձանի կազմում մնալու դեպքում:

«Միացում» բառն արդեն 1988-ին ծնունդ տվեց Հայերի միավորմանը կոչող և մեծ ժողովրդականություն վայելող «Հայեր, միացե՛ք» բանաձևին: Իր նեղ, սկզբնական (Արցախի միացումը Հայաստանին) և լայն (բոլոր Հայերի միացում) իմաստով օգտագործվող «միացում» բառն թերևս իր տրամաբանական ավարտը գտավ 1988 թ. նոյեմբերյան «Հայ ժողովրդի միասնությունը Արցախի հարցի լուծման գրավականն է» պակաստում:

3. «Միացում»-ի գաղափարը՝ արդեն վերամիավորման երանգով՝ իր դրսևորումը գտավ բաղմամբիվ այն ցուցապաստառներում, ուր խաղարկվում էր միմյանցից բռնի անջատված և միմյանց կրկին գտնել երազող մոր և զավակի մոտիվը: Այս թեման ընդգծված շեշտադրում ունեւ հատկապես 1988 թ. փետրվարյան միտինգների առաջին օրերին: Տրանսպարանտային կատարմամբ այն հնչում էր հետևյալ ձևով. «Мы ждем свое дитя Арцах», «Մայր-Հայաստանը քեզ է կանչում, Ղարաբաղ» կամ «Մայր-Հայաստանն է կանչում»: Բերված բոլոր բանաձևերն ուղղված են մոր կողմից զավակին, ինչը զարմանալի է, քանի որ դրանք ստեղծվում էին երևանում: Մոտավորապես այդ նույն ժամանակ՝ 1988 թ. մայիսին, Ստեփանակերտում ևս հանդիպում էին նմանատիպ պլակատներ, սակայն դրանք արդեն ուղղված էին անապաստան զավակի կողմից մորը, ինչպես օրինակ «Որբ Ղարաբաղը մայր է ուղղում», «Мечта карабахцев - воссоединение с матерью-Арменией»: «Ղա-

րաբաղը՝ մայր-Հայաստանին» պահանջը՝ առանց մայրության թեմային հղելու, աստիճանաբար ձևաք է բերում «Արցախը-Հայաստանին» տեսք:

4. Դիտարկվող թեմայում հետաքրքիր խոմեր են կազմում այն պլակատները, որոնցում պնդվում է, թե «Ղարաբաղը մերն է», «Արցախ աշխարհը մերն է»: Այս լոգոտիպն այն աստիճանի ժողովրդականություն վայելող էր, որ անմիջապես դարձավ առօրյա բանաձև, հիմք հանդիսանալով մասնաշաղկապի ժողովրդական ստեղծագործության բառակաղապիսի բնույթի դրսևորումներին: Ղարաբաղի «մերը լինելու» ապացուցման միջոցները տարբեր երանգավորում ունեին. համբերության կոչերից («Հայեր, դիմացե՛ք...») մինչև կտրական «Մի հող, որ թեկուզ երկիրնք համբառնա՛/ Հայոց եղել է, Հայոց կմնա», «Ղարաբաղը մերն է եղել, կա և կլինի» կամ էլ «Ղարաբաղը միայն Հայաստանին»:

5. Յուզապաստառները թույլ են տալիս նաև հետևել, թե օրենսդրական բնույթի ինչպիսի սկզբունքներ է առաջարկում ժողովուրդը դարաբաղյան պրոբլեմի լուծման նպատակով: Օրինակ, 1988 թ. նոյեմբերին, երբ լայնորեն քննարկվում էին ԽՍՀՄ Սահմանադրության լրացումներն ու փոփոխությունները, հանդես եկավ «Ղարաբաղ-Հայաստան. մեկ ժողովուրդ՝ մեկ հանրապետություն» տրանսպարանտը, որտեղ «օրինաստեղծության» լեզվով փաստորեն պնդվում է «Ղարաբաղը Հայաստանի մաս» մեր կողմից դիտարկվող պլակատների մեծ խմբի հիմնական միտքը:

6. Այսպիսով, Ղարաբաղյան շարժման ընթացքում Ղարաբաղ-Հայաստան փոխհարաբերություններն արտացոլող հիմնական՝ «Ղարաբաղը Հայաստանի մաս» բանաձևը ձևափոխվում է պատմական, բարոյական, իրավաբանական հիմնավորումներ ունեցող խնդրանք-պահանջից մինչև հաստատական պնդում, որ «Ղարաբաղը մերն է եղել, կա և կլինի» կամ «Ղարաբաղը մերն ա ու BCԵ»:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՍԻԹԱՐ ԳԱՐՈՒԵԼՅԱՆ
ՀԱՍԻ, ԵՊՀ

ԳՈՅԱՏԵՎՈՒՄ-94
(ԸՍՏ ՎԱՅՔԻ ԵՎ ԳՈՐԻՍԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ)

Շուկայական տնտեսության տարրերի ներթափանցումը Հայաստանյան դրուդ քաղաքական նոր ձևավորվող համակարգի պայմաններում առաջ բերեց, ի թիվս այլ երևույթների, նաև կենսաձևի էական փոփո-

խուժյուններ: Այս գործընթացը տարբեր տարածաշրջաններում տարբեր դրսևորումներ ունի:

Ներկա հաղորդման նյութերը հավաքվել են 1994 թ. «Համաշխարհային բանկ»-ի կողմից տարվող «Աղքատությունը Հայաստանում» ուսումնասիրության ընթացքում:

1. Գյուղի կյանքից պետության չափազանց արագ հեռացմանը զուգընթաց գյուղացիական անհատ սեփականատիրական տնտեսությունը ստացավ փակ ընատնտեսություն վարող միավորի տեսք: Տեղում չարտադրվող կամ չնչին քանակությամբ արտադրվող, սակայն գոյություն համար անհրաժեշտ ապրանքները սկսեցին ձեռք բերվել պարզագույն ապրանքափոխանակության եղանակով, ինչն առ այսօր գործող միակ իրական մեխանիզմն է, փաստորեն գյուղական հասարակության ներքին կյանքի ինքնակարգավորման դրսևորում: Գյուղ մուտք գործող գումարները հիմնականում սոցիալական բնույթի պետական վճարումներն են, որոնք գերազանցապես պահվում են հարկերի, տրանսպորտի, մեխանիզատորներին դաշտային աշխատանքների համար վճարելու, դպրոցականների համար անհրաժեշտ գրենական պիտույքներ ձեռք բերելու նպատակներով: Միջբաղաքային տրանսպորտի թանկությունը ևս ինքնապարփակմանը նպաստող հանգամանքներից է: Փոխվել է ազգակցական-բարեկամական հարաբերությունների բնույթը. դրանք գերազանցապես դրսևորվում են գյուղից քաղաք (շրջկենտրոն, Երևան) մթերային պարբերական ներարկումների ձևով: Ընդ որում, օգնությունն առաքվում է գրեթե բացառապես ազգակցության առաջին աստիճանին գտնվող հարազատներին: Կան քաղաքից գյուղ վերադառնալու դեպքեր, պայմանավորված գյուղում հող մշակելով գոյության միջոցներ ձեռք բերելու. ակնկալիքով: Ժամանակավոր արտագնա աշխատանքի մեկնողների թիվը տեղացիների շրջանում բավականին փոքր է (էլ ավելի քիչ է բնտանիքով տեղափոխվածների քանակը). նման դեպքեր համեմատաբար շատ են արձանագրված Ադրբեջանից բռնագաղթվածների միջավայրում:

2. Այլ է վիճակը քաղաքներում, որտեղ աշխատավարձը գոյատևելու հիմնական միջոցն է բնակչության զգալի, սոցիալապես անապահով մասի համար: Փաղաքաբնակների մի մասն սկսել է խոշոր եղջերավոր անասուններ պահել (միայն Վայք շրջկենտրոնում՝ շուրջ 500 գլուխ): Փոխվել է տնամերձ հողամասերից ստացվող արդյունքների տեսականին, բարձրացել է դրանց դերը: Մանր ապրանքային առևտուրը, որն ավելի զարգացած է Գորիսում, ևս դիտվում է որպես էական գործոն գոյատևման ռազմավարությունում:

3. Բնակչությունը մեծ դեր է տալիս և շատ բարձր է գնահատում մթերային օգնություններ ստանալու փաստը: Միաժամանակ, օգնություն առաքող կազմակերպությունների տեղական առանձնահատկություններին ծանոթ չլինելը որոշ դեպքերում է հանգեցնում է կազմակերպության կաթի փոշին բավականին չծառայեց աշակերտներին և ուսուցիչներին 110-օրյա մթերային օգնության ծրագիրը, գյուղեր առաքվող մանկական կաթի փոշին բավականին հաճախ օգտագործվում էր լոկ թրխվածքներ պատրաստելու համար: Օգնության բաշխումը որոշ դեպքերում կարող է անգամ խոչընդոտել ներէթնիկ կոնսոլիդացիոն գործընթացներին: Այսպես, միայն փախստականներին նավթ և նավթավառ բաժանելը բնակչության որոշ մասի կողմից ընկալվեց իբրև խտրականության դրսևորում «յուրային»ների նկատմամբ՝ հօգուտ «օտար»ների:

4. Էսպես փոխվել է մոտեցումն առողջության նկատմամբ: Մարդիկ հիվանդանոց են գնում միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում, ինչը պատճառաբանվում է բուժանձնակազմին պարտադիր խոշոր գումարներ վճարելու, դեղեր գնելու, տրանսպորտի թանկ լինելու հանգամանքներով: Աղքատացել է (հատկապես քաղաքաբնակների շրջանում) սննդի տեսականին: Դպրոցական կրթության մակարդակի անկման, ինչպես և ֆինանսական դժվարությունների հետևանքով խիստ քչացել է երևանյան բուհեր ընդունվողների քանակը:

Կենսաձևում տեղ գտած հիշյալ փոփոխությունները հետևանք են գործոնների, որոնք այսօր վերանալու միտումներ դեռևս չեն դրսևորում:

ՍՈՒՍԱՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ
ՀԱՊԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԽՆԴԻՐՆ ԱՆՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆՈՐՁԱՆՈՒՄ

1. Անցման փուլի կարևորագույն բնորոշիչներից է իրողությունների ծայրահեղացված ընկալումը և որպես վերջինիս անմիջական հետևանք՝ եղածն ամեն կերպ սրբագրելու միտումը: Մեր ժամանակն այս տեսակետից բացառություն չէ: Սակայն, եթե վերաբժեքավորման օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ գործընթացն ուղեկցվում է մասնագիտական ու հասարակական հաստատությունների ուղղակի մասնակցությամբ, ապա վերոհիշյալ միտումը սահմանափակվում է գիտականության շրջանակներում և ապահովում է հասարակության առաջընթացը:

2. Հաշվի առնելով տոնա-ծիսական Համակարգի դերը հոգևոր-մշակութային ոլորտի կայունացման խնդրում, անդրադառնալով այսօր գործող պաշտոնական տոնացույցին, որն, ըստ իս, կարիք ունի ճշգրտման, Հստակեցման ու ամրողջացման:

Բանն այն է, որ ներկայումս Հարարերականորեն գործող տոնացույցը՝ Հապճեպորեն Հաստատված 1990-ական թթ. սկզբներին, այլևս չի արտացոլում այսօրվա իրականությունը: Ավելին, այն ոչ միայն չի ընդգրկում մեր ժողովրդի մեջ արմատացած այնպիսի տոներ, ինչպիսիք են Մարտի 8-ը, Մեծ Զատիկը, Մայիսի 1-ը, Մայիսի 9-ը, այլև իր Հակասականություն ու արհեստականությունը (երկու Նոր Տարի, երկու Անկախության տոն) արժեզրկում է իր իսկ ամրագրած տոները (Մայիսի 28, Ապրիլի 7, Սբ. Ծնունդ), ընդհանրապես տոնաստեղծման երևույթը՝ Հանգեցնելով այն ծիսականությունից զուրկ նշանակովի միջոցառումների մակարդակի՝ գրչի Հարվածով մերժելով կամ տեղաշարժելով այս կամ այն տոնը:

3. Այսօրվա Հասարակական կարծիքը և վարվող պաշտոնական քաղաքականությունը հիմնվում է այն թյուր տեսակետի վրա, թե ավանդական տոները նկեղեցական են, հետևաբար մի դեպքում՝ մերժվում են, մյուս դեպքում՝ անվերապահորեն ընդունվում: Այս դեպքում Հաշվի չի առնվում այն Հանգամանքը, որ դրանք խորաշնչ ժողովրդական տոներ են և եկեղեցին ինքն է որդեգրել ու դարեր շարունակ մշակելով պահպանել՝ Հարմարեցնելով իր դադափարաբանությունը:

Ներկա զեկուցման մեջ փորձ է արվում նորովի արժեվորելու ժամանակակից տոնա-ծիսական Համակարգի առանձին տոները, բացահայտելու ավանդությունները և խորհրդային տոների նկատմամբ առկա միանշանակ մոտեցման սնանկությունը, վեր հանելու տոնաստեղծման գործընթացի առանձնահատկությունները և մատնանշելու ավանդական արժեքների վերականգնման ու պահպանման որոշ մեխանիզմներ:

ՍԱՄՎԵԼ ՄԿՐՏԶԱՆ
ՀԱԻ

ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ

Արդիական էթնոսոցիոլոգիական և պատմական տեսանկյուններով ուսումնասիրությունների միջոցով բացահայտվեցին տոների կենցաղավարման և դրանց մասնակիցների Հավատքի միջև գոյություն ունեցող օրյեկտիվ կապը:

1. Կրոնական գործոնով են պայմանավորված ինչպես ավանդութային, այնպես էլ աշխարհիկ բնույթի տոների կենցաղավարման մասշտաբները:

2. Գոյություն ունեն ավանդութային առանձին տոներ, որոնք նկատելիորեն տարածված են նաև կրոնը մասամբ ժխտող անձանց շրջանում:

3. Ավանդութային տոների կենցաղավարման եկեղեցական և ոչ եկեղեցական ոլորտները բավական տարբեր են, որը վկայում է այդ տոների քրիստոնեական և ոչ քրիստոնեական բնութագրերի առկայության մասին:

4. Բովանդակության կենցաղային ընկալման առումով առանձնանում են ինչպես ավանդութային-կրոնական, այնպես էլ խորհրդային-աշխարհիկ տոները:

5. Քրիստոնեական տոնացույցի միջուկը կազմող տոները Հայոց կենցաղում մեծ մասամբ ընկալվել են որպես ազգային տոներ:

6. Եկեղեցիներ այցելելու կապակցությամբ շարժառիթների ուսումնասիրությունը ցույց տվեցին կրոնական և ոչ կրոնական գործոնների հարաբերակցությունը: Վերջին շրջանում այդ գործոնների միջև տեղի ունեցած փոփոխությունը գլխավորապես պայմանավորված է ազգային զարթոնքի անցումային այդ շրջանում եկեղեցու և կրոնի նկատմամբ արժեքային նոր ընկալումներով, որն ունի ոչ այնքան կրոնական, որքան էթնոհոգեբանական և քաղաքական երանգավորում:

7. Հայոց կրոնական նկարագրում առաջնային տեղ է գրավում նրա տոնածիսական բաղադրատարրը և այս հանգամանքն իրավունք է վերապահում Հայոց հավատքը բնորոշելու որպես ծիսահավատություն:

8. Գոյություն ունեն որոշակի ընդհանրություններ ավանդական և նորաստեղծ կրոնական համայնքների ձևավորման շարժառիթներում և մասնավորապես նրանց տոնածիսական վարքագծերում:

Այսօր էլ այդ համայնքներում մասամբ են ընդունված (իսկ որոշ դեպքերում՝ նույնիսկ ամբողջությամբ մերժված են) ավանդութային տոները, ուր հիմնականում առաջնությունը տրվում է դրանց քրիստոնեական-ավետարանչական իմաստին:

9. Հայ առաքելական եկեղեցին իր հավատացյալ կողմնակիցների հետ միասին միավորում է նաև հավատքի նկատմամբ թեթևակի կամ ընդհանրապես առնչություն չունեցող էթնոսի բավական մեծ զանգված, որի համար այն ավանդաբար մնում է որպես ապաղզային կրոնական գաղափարախոսություն ունեցող հավատացյալ-աղանդավորներից տարանջատող և ընդհանրապես էթնիկ պատկանելությունը հաստատող կամ լրացնող կարևորագույն գործոն:

ՕՊԵՐԱՏՈՐԸ ԻՐԻԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ
ՆՈՐ ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁ

Արխաիկ զանգվածային ծիսական գործողության հիմնական տարբերությունը ծիսական վարքի այլ ձևերից «Սկզբի» վերաստեղծումն է, երբ հերքվում է պրոֆան կյանքը և կոլեկտիվը վերարտադրում է մի իրավիճակ, որտեղ յուրաքանչյուր տարբերություն, զանազանություն հարթվում է, լինի դա ժամանակային, տարածական թե հասարակական: Սակայն նշված հատկանիշներն ավելի շատ բնորոշ են տոնին, այն դեպքում, երբ արխաիկ ծեսի մյուս տիպը՝ նախածեսը, կառուցվածքային առումով ավելի համադրելի է թատերականացված գործողության հետ (Լ.Աբրահամյան), որտեղ կան հերոսներ (հմտ. գլխավոր դերակատարների հետ), հանդիսատես, նախնական սցենար: Կա մեկ այլ տարբերություն ևս. եթե տոնը մասնակիցներին տեղափոխում է «նախաժամանակ», ապա ծեսը սկսում է ժամանակի հաշիվը՝ մտցնելով նախադեպի հասկացությունը՝ արարման առաջին օրը, առաջին ամուսնությունը, առաջին հերոսը և այլն: Ուստի և արդիական է դառնում արձանագրման (ֆիքսացիայի) պահը և հենց ինքը՝ փաստն, այնպես, ինչպես հարսանիքում ամուսնության զրանցումը:

2. Հայերի պսակադրության (որը գրանցման տարբերակ է) հնագույն ձևերից է «թոնրի պսակը», երբ, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, նախնիներից համաձայնություն էին խնդրում ամուսնության համար: Այստեղ արձանագրումը կատարվում էր գործողության մակարդակով (համբուրում էին թոնրի շուրթը) և միաված էր անցյալին (նախնիներ):

Միջնադարում հարսանյաց ծիսաշարքը լրացվեց եկեղեցական ծեսերի մի ամբողջ համալիրով, որը զրանցում էր ամուսնությունը «աստծո առաջ» (հարսն ու փեսան դեմքով ուղղվում էին դեպի խորանը, ամուսնության փաստը գրանցվում էր ծխամատյանում), արձանագրման պահն իրականացնելով լոկ խոսքային մակարդակով (երդում խորանի մոտ):

Քաղաքացիական ամուսնությունը մտցնում է «գրավոր խոսքի» արձանագրում՝ ստորագրմամբ գրանցման մատյանում: Միևնույն ժամանակ ամուսնության վավերացմանը ավելանում է լուսանկարը՝ ամուսնության արձանագրում ժառանգորդների համար:

3. Հետաքրքիր է, որ ամուսնության արձանագրման ամեն մի նոր ձև ոչ թե փոխարինում է, այլ գումարվում է նախորդին: Վերջին ժամանակներս ի հայտ է եկել արձանագրման մի նոր ձև, որն, առաջին հայացքից, զրկված է որևէ սրբազնացված իմաստից (ինչը կարող է ազդեցիկ լինել ծեսի համար), սակայն շնորհիվ մի շարք գործոնների, կարող է ունենալ ծիսական նշանակություն: Խոսքը տեսախցիկով արձանագրելու մասին է, ինչը գործառույթի առումով հավասարազոր լինելով լուսանկարմանը (իբրև հարսանիքի արձանագրում ընտանեկան արխիվի համար, տեսափաստաթուղթ ժառանգների, ապագայի համար), ոչ միայն արձանագրում է գործողությունը, այլ տեխնիկական առանձնահատկությունների շնորհիվ կանխորոշում է ծեսի ընթացքը, իսկ չեղոք արձանագրողը՝ օպերատորը, դառնում է հարսանիքի գործող անձ (պերսոնաժ), հաճախ՝ նրա կամա թե ակամա ռեժիսորը:

Օպերատորը մի քանի առումով է հանդես գալիս իբրև հարսանիքի գործող անձ.

ա) իբրև նկարահանված նյութի ռեժիսոր, հարսանիքի տեսանյութերի հեղինակ, որտեղ արդեն նշմարվում են որոշակի օրինաչափություններ, օրինակ՝ ստանդարտ կադրերի ընտրություն և հերթականություն հարցում կամ, այսպես կոչված, «կամերային էֆեկտներում»:

բ) տեխնիկական անհրաժեշտությունից ելնելով՝ ծիսական գործողությունների ակամա ռեժիսորի դեր կատարելով:

գ) հարսանիքի «կամավոր» ռեժիսոր, քանի որ բազմաթիվ հարսանիքներին մասնակցելու մեծ փորձ ունենալով, օպերատորը դառնում է դրա փորձագետ և կարող է հանդես գալ իբրև խոհրդատու՝ եթե հարսնեղջերու լավ չեն իմանում ընդունված ծիսակարգը:

դ) մշտական հանդիսատեսի դիրքից (տեսախցիկ-դիրտորդ), ինչն ազդում է հարսանիքի մասնակիցների վարքի վրա, որոնք տեսախցիկի առաջ որոշակի կեցվածք ընդունելով, դրանով իսկ կարծես թե մտնում են այս կամ այն դերի մեջ, վերականգնելով «դերակատարների» ալան-դական կերպարը:

4. Այսպիսով, հարսանիքի նոր գործող անձը՝ օպերատորը, փաստորեն ազդում է հենց ծեսի տիպի վրա: Արդյունքում վերջին տարիներին հարսանյաց ծեսում ամրապնդվող տոնական կառուցվածքը քանդվում է տեսախցիկի ազդեցության տակ: Դա ճնշում է հարսանիքի մասնակիցների տոնական անմիջականությունը՝ ծեսի կառուցվածք բեմական (թատերական) սկզբունքը մտցնելով:

ԱՌԱՍՊԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՐՔԵՏԻՊԵՐ
ԱՆԿԱՍ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԴՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Պետության կառուցումը և կայացումը, կիսազաղութային ազգից անկախ ազգ դառնալու գործընթացները տիեզերածնության և դրա ազդեցության անկախ ասպեկտի՝ ազգածնության ամենաբարձր դրսևորումներն են և վերլուծությունը ցույց է տալիս այս երևույթների առասպելականացած ընկալումը անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) ժողովուրդների պատկերացումներում, ուր գործում են ամենաարխայիկ առասպելաբանական արքետիպերը:

1. Աշխարհը կարելի է ընկալել որպես ինչ-որ մի կանոնավոր, կամ, ընդհակառակը՝ քաոսային, անկարգ էություն: Երկրորդ ընկալումը բնորոշ է առասպելաբանական խաբեբայի՝ թրիքստերի կերպարին: Թրիքստերն արարել է աստվածության պարողի, կոմիկ դրսևորումն է: Ռուսական և համախորհրդային բանահյուսության մեջ հայի կերպարը, առավել քան որևէ այլ կերպար, բացահայտորեն համապատասխանում է թրիքստերին. հմտ. դրա հատկանիշները հատկապես անեկդոտներում՝ գերսեքսուալ, հոմոսեքսուալ, խարդախ առևտրական (թրիքստերի հատկանիշներն են), տիեզերածին հարցերին կոմիկական, տիպիկ թրիքստերային պատասխաններ տվող (հայկական ռադիոյի շարքում): Միանգամայն հակադիր է սփյուռքահայի կերպարը (պետության ամենահավատարիմ քաղաքացի), որը ցույց է տալիս, որ հայերի (ինչպես և այլ ազգերի) մեծամասնության կողմից ԽՍՀՄ-ն ընկալվում էր որպես ոչ կարգավորված մի աշխարհ:

Ներկայումս միակ երկիրը, ուր հայերի համար չկա ազգային ճշնշում և խիստ օրինական դաշտ, Հայաստանն է, որտեղ և հնարավոր է ԽՍՀՄ թրիքստերային կենսակերպի շարունակությունը:

2. Պետության ղեկավարները՝ նախագահները, ինչպես նախկինում թագավորները, համադրվում են տիեզերածին աստվածության հետ, որը նոր պետության ինստիտուտները ձևավորելիս հանդես է գալիս որպես տիպիկ արարիչ: Պետության ղեկավարի և նրա շրջապատի ձախողումները և որպես անօրինական գնահատվող քայլերը մոտեցնում են նրան ձախողված պարողիկ արարչին՝ թրիքստերին, և ղեկավարության այդպիսի ընկալումը հանգեցնում է հասարակության և պետության որպես չկարգավորված տիեզերքի ընկալմանը: Պետության ղեկավարի մյուս ընկա-

լումը նրա համադրությունն է արարիչ աստծու հակառակորդի՝ քաոսի, թշնամական ուժերի մարմնավորման հետ (ընդդիմադիր շրջանակներում):

3. Արդեն իսկ ԽՍՀՄ-ում, որը բաղմամբով հատկանիշներով նմանվում էր արևաիկ հասարակություններին, դյուսմեզիլյան դպրոցի ներկայացուցիչները ցույց են տվել հին հնդեվրոպացիների «եռամաս գաղափարախոսություն» հետ համադրելի երևույթներ, որոնք շարունակվում են մինչև այժմ: Արքան, ըստ այդ պատկերացումների, իդեալական, կատարյալ մարդ է, որը խորհրդանշում է հասարակության դասերի դաշինքը և իրենում ամփոփում երեք դյուսմեզիլյան գործառույթները (հմայախրավական, ռազմական, տնտեսական-համայնական): Որևէ կուսակցություն կամ գաղափարախոսության նվիրյալ նախագահները կարող են ընկալվել որպես հասարակության դասերի դաշինքը խախտող կերպարներ և որոշ շրջաններում ուժեղ հակազդեցություններ առաջացնել:

Առաջին՝ գերագույն իշխանություն գործառույթը բնորոշվում է իր երկու ասպեկտով՝ «միտրայական» և «վարունայական», որոնք փոխլրացման սկզբունքով մոդելավորում են աշխարհն իր երկյակ հակադրություններով՝ մոտ-հեռու, միավորող-տարանջատող, բարեկամական-թրշնամական, լուսավոր-մութ և այլն:

Հատկանշական է, որ ԱՊՀ ղեկավարների մեծամասնության մեջ գերակշռում է «վարունայական» ասպեկտը (ի հակադրություն եվրոպական և ամերիկյան ժողովրդավար երկրների, ուր «վարունայական» կողմը համարյա ամբողջությամբ մթազնված է):

4. Երկակի և ներքուստ հակասական է նաև դյուսմեզիլյան երկրորդ գործառույթը: Ռազմիկը կարող էր լինել միայնակ, միայն մահակով զինված, անկարգ կռվող, կամ, ընդհակառակը՝ կարգով հանդես եկող, լավ զինված, արհեստավարժ կերպար (համապատասխանաբար՝ «հերակլեսյան» և «աքիլեսյան» տիպեր): ԱՊՀ երկրներում այս հակադրությունը դրսևորվում է ֆիզյակական տիպի մարտիկների և արհեստավարժ բանակի հակադրությամբ:

5. Երրորդ գործառույթը հաճախ մարմնավորվում է մայր աստվածուհու՝ մեծ աստծու, արարչի կնոջ և դիցաբանական երկվորյակների կերպարներում, որոնցից մեկը հաղթելով մյուսին, մթազնում է նրա կերպարը և հասնում նոր կարգավիճակի (հմտ. նոր ձևավորվող բուրժուազիայի և աղքատացած զանգվածների հարաբերությունը):

6. Այս համադրությունները չեն նույնացնում ժամանակակից և արևաիկ հասարակությունները: Ըստ Ժ. Դյուսմեզիլի, նրա տեսությունն առավելապես քննության մեթոդ է, և բերված համապատասխանությունների դրսևորումներն ակնհայտ են քաղաքական գործիչների

ելույթներում, վերլուծություններում, հոդվածներում, բանահյուսություն մեջ և տարածվող լուրերում, որոնց նմանատիպ վերլուծությունը թույլ է տալիս նորովի իմաստավորելու որոշ պատմա-քաղաքական երևույթներ:

ՀԱՄԼԵՏ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՀԱԻ

ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴԻՐ ԲՆՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ

1. Հայաստանում աղքատության գործընթացի մեջ կարելի է առանձնացնել երկու փուլ՝ ա) համատարած աղքատության փուլ (մոտ 1992-1993 թթ.), երբ տնտեսական համընդհանուր ճգնաժամը ներառել էր հասարակության համարյա բոլոր խավերը, բ) կառուցվածքային աղքատության կաղմավորման փուլ, որը սկսվել է 1994 թ. և այսօր էլ շարունակվում է: Վերջինիս հիմնական առանձնահատկությունը աղքատ դասի ձևավորումն ու առանձնացումն է ողջ հասարակությունից: 1993-1994 և 1996 թթ. Համաշխարհային բանկի կողմից ձևակերպված հետազոտությունների ընթացքում հավաքած նյութերի քննությամբ կարելի է փաստել, որ աղքատությունը Հայաստանում շատ արագ ծնեց աշխարհընկալման մի շարք առանձնահատուկ համալիրներ, որոնց բնորոշ է հայտնի ինքնուրույնությունը, հուզաբարոյական ծանրաբեռնվածությունը և ռեգրեսիվ գործոնի վերածվելու միտումը:

2. Արդեն 1993 թ. աշնանը, երբ ռեալ աղքատությունը Հայաստանում ուներ ընդամենը 1,5-2 տարվա պատմություն, այն ներկայանում էր ընկալումների հստակ ձևավորված մեխանիզմներով և հատուկ «փիլիսոփայությամբ»: Աղքատության բարոյական ճնշումը շատ ավելի առաջ էր անցել նրա ռեալ և նյութական ճնշումից: Մարդիկ հակված էին ներկայանալ շատ ավելի աղքատ, քան կային իրականում: Սեփական և հանրային աղքատության մասին հրապարակային ելույթները, աղքատության ցուցադրումը և նույնիսկ չափազանցումը համարյա հասարակական պահվածքի ձև էր: Այն հատկապես ցայտուն էր դրսևորվում երկրաշարժի գոտում, ուր չափազանց ուժեղ էր համոզմունքը, որ մարդիկ իրենց աղքատության մեջ մեղավոր չեն: Սրան զուգահեռ, դեռևս 1993 թ. հնարավոր էր վավերացնել և մի այլ ընդհանրական ընկալում, որն ավելի ընդթափանցական դարձավ երկրորդ փուլում: Աղքատությունը դիտվում է ոչ թե տնտեսական, քաղաքական և այլ օրինաչափ կամ նույնիսկ պատահական հանգամանքների արդյունք, այլ անհատական

(ցեղային-տոհմային, ծաղումնաբանական ևն) հատկանիշ (աղքատն աղքատ է իր խնկքից, նա ծուլ է, նախանձ, ինքնասեր ևն): Այդպես է հակված մտածել բարեկեցիկ խավը և համայնքն ընդհանրապես: Նման մտայնությունը վեր է ածվում ունալ մեխանիզմի՝ արդարացնելով բարեկեցիկների, պաշտոնյաների, համայնքի անտարբերությունը դեպի աղքատները: Այս մեխանիզմի ծավալման հետևանքով աղքատության «ցուցադրությունը» աստիճանաբար զրկվում է հասարակական հնչողությունից, հանգեցնում է աղքատների մեկուսացմանը կամ ներգրավմանը դանաղան կրոնական աղանդների մեջ, ուր դավանաբանական ձևակերպումները համարյա դեր չեն խաղում: Ընդհակառակը, մի շարք դեպքերում կարելի է վավերացնել վաղ քրիստոնեական համայնքներին բնորոշ մի շարք գծեր՝ կարեկցանք, անկեղծություն, ազնվություն, արդարություն, փոխօգնություն ևն:

3. Մեր ծավորակելու քաղաքակրթությունների, այդ թվում և հայերի համար լայն պատմական առումով աղքատությունը նոր երևույթ չէ, այն դարեր շարունակ եղել է կենսընթացի և աշխարհընկալման բաղկացուցիչ մասը: Հին Արևելքի ընդգծված հիերարխիկ հասարակություններում աղքատությունը համարվում էր հոգևոր կարգի արատ: Քրիստոնեությունը, ծագելով որպես ճնշվածների և աղքատների աշխարհայացք, առաջ քաշեց և դարեր շարունակ քարոզեց լրիվ հակառակը՝ «աղքատությունը արատ չէ»:

Խորհրդային ժամանակների համար կարելի է վավերացնել աղքատության ընկալման երկու համալիր. ա) աղքատը հասարակության ամենաակտիվ և հեղափոխական ուժն է, բ) և, դրան հակադիր, գոնե 1960-ական թթ. տարածված էր աղքատության որոշակի քողարկում, եթե ոչ հարստության, ապա գոնե բարեկեցիկության որոշակի ցուցադրումով: Կարելի է ցուցել, որ ներկա ժամանակներում առաջին դրսևորումն ընդհանրապես բացակայում է, իսկ երկրորդն ավելի ընդգծված ձևով արտահայտվում է երևիսաների՝ հատկապես դպրոցականների շրջանում:

Այսպիսով կարելի է վավերացնել, որ աղքատության ոչ վաղ անցյալի ընկալումները միտում ունեն անհետանալու, մինչդեռ հնագույն ընկալումները «վերականգնանում են», ցուցելով, որ Հայ հասարակությունը վերջին տարիներին ընթանում է «սոցիալական» հասարակությանը հակադիր ուղղությամբ:

ՀԱՅ ԿՆՈՋ ԻԴԵԱԼԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆՑՄԱՆ ՓՈԽԼՈՒՄ

1. Կինը, որպես բնության կրող, երկակի բնույթ ունի: Մի կողմից նա բեղմնավորության ու արգասավորության մարմնացումն է, մյուս կողմից՝ սոցիալական հակողությունից դուրս մնալով, վերածվում է չաբի, ձախի, կործանարար ուժի կրողի: Ստորև դիտարկում ենք կնոջ սեռական էներգիայի աջ՝ բարեբեր կողմի ազդային ընկալումը՝ անդրադառնալով հայուհու իդեալական մոդելին:

Ըստ իմաստի, կին բառը նշանակում է կողածին, եվայի դուստր, կողակից, կենակից, լծակից, զուգակից: Կինն Աստվածաշնչում հիշվում է «իբրև սիրելի և պատուական ընկեր և օգնական, ոչ թէ աղախին մարդուն... ստեղծեալ իբրև հարկաւոր ի լրացնել զմարդն» (Բառարան Սուրբ Գրոց, 1881, 276): Կին-տղամարդ երկբևեռ հակադրամիասնությունը հայոց մշակույթում արտահայտում է «Համագործակցություն՝ հակադրությամբ» սկզբունքը (Վ.Ռ.Արսենև, 1991, 37): Հայոց ավանդույթային ստերեոտիպի համաձայն, կնոջ սեռական վարքի համար առաջնահերթ դեր ունեն ամուսնությունն ու որդեծնությունը, որով էլ հասարակական գիտակցության մեջ նա համապատասխանել է կանացիության կերպարի ըմբռնմանը: Դրվատելի են հայ կնոջ հետևյալ գծերը՝ համեստություն, հնազանդություն, պարկեշտություն, անձնվիրություն, զսպվածություն, կրավորականություն ու պասսիվություն առօրյալում, հասարակական կյանքում և առանձնապես սեռական ոլորտում:

Կնոջ մասին ժողովուրդն իմաստասիրել է՝ «Կնկան շինածը՝ աստված էի շինե», «Կնիկը տղամարդի հոգին է» և այլն: Բարձր են գնահատվել նրա բնական գրավչությունը, տնարարությունը, աշխատասիրությունը, հյուրասիրությունը և այլն:

2. Սեռական վարքի այս իդեալական մոդելը, խորհրդային շրջանի որոշ շտկումներով հանդերձ, ավանդական կողմնորոշման հետևանքով, հիմնականում պահպանվել է և մեր օրերում: Հասարակությունը շարունակում է խրախուսել կանանց «Աստվածամայր» և «Խնամակալ մայր» տիպերը, կանացիությունը համարելով սեռային իդեալի ամենաբնութագրական գիծ: Ըստ ժողովրդական պատկերացումների, կինը տան ներսի պատն է, տունը նրա «տարածքն» է, նրա գլխավոր խնդիրն՝ ընտանիքի, օջախի պահպանությունը, երեխաների խնամքն ու դաստիարակությունը:

ներն է, իսկ տղամարդը դրսի պատն է՝ ընտանիքի կերակրողն ու բարեկեցություն ապահովողը՝ «Էրիկ մարդը՝ դուրս, վաստակը՝ ներս»:

3. Ներկա պայմաններում խորանում են ներանձնային և միջանձնային դերային հակասությունները: Հաճախ կնոջ վարքի վերաբերյալ իդեալականացված պատկերացումները չեն համապատասխանում սեռային ռեալ դերերին և կինը հայտնվում է բարոյա-հոգեկան երկվության մեջ, զգալով սոցիալ-մշակութային սուր անհարմարություն:

Գործադրկության և ոչ լրիվ աշխատանքային զբաղվածության պայմաններում, նոր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակում, երբ քանդվում են նախկին կապերն ու հարաբերությունները, կինը որպես ընտելության կրող, կայունության ու ավանդության սկիզբ, մեծավ մասամբ արագ է կողմնորոշվում և ենթադիտակցորեն վերադառնում ամենանախնական տնտեսաձևին՝ հավաքչությանը: Բնույթով այլակենսորոշ՝ կինը, մայրը իր վրա է վերցնում ընտանիքի կերակրողի դերը: Մինչդեռ տղամարդը, որպես մշակույթի կրող, շոկային վիճակում է հայտնվում, կորցնելով երեմանի դերը և հեղինակությունը: Կանանց մի մասը զբաղվում է մանր առևտրով, վերավաճառքով, զբոսաշրջիկային առևտրով և թեև առևտուրը տղամարդու մենաշնոհն է համարվում, առևտրի նշված ձևերը, ինչպես և մուրացկանությունը կարելի է դիտել հնէատիպային կենսաձևի՝ հավաքչության ժամանակակից տարատեսակներ: Կանանց մի խումբ էլ ելք է փնտրում նրանց հատուկ ամենահին զբաղմունքի մեջ:

Կինը կատարելով տղամարդու դեր, մնում է նույն կարգավիճակում ու, թեև որոշ առումով բարձրանում է նրա տնտեսական դերը, այնուհանդերձ, կնոջ վիճակը երկակի է դառնում, ինչը չի գոհացնում ոչ իրեն, ոչ էլ շրջապատին: Նման պայմաններում երբեմն տեղի է ունենում հասարակական ընկալման չափանիշի և իրականության խզում:

4. Անցման ժամանակաշրջանում կանանց որոշ մասը վեր է ածվում մարդիկալ խմբերի՝ հայտնվելով սահմանային (կրիտիկական) վիճակում: Կանայք ստանձնելով տղամարդու տնտեսական գործառնությունը, ինչ որ առումով փոխառում են նրա արտաքին կերպարը: Այսպես, կանանց հագուստում նկատվում է այրականացման միտում, որը ոչ այնքան նորաձևության, գործնականության, որքան սեռային դերերի փոխառման հետ է կապված:

ԿԱՆԱՆՑ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ըստ վերջին տարիների սոցիոլոգիական հարցումների արդյունքների, առողջությունը հայերի սոցիալական կարևորագույն գերակայություններէից է, այն գրավում է ավելի ցածր հորիզոնականներ, քան այնպիսի սոցիալական արժեքներ, ինչպիսիք են ընտանիքը, կրթությունը և այլն: Դրանով հանդերձ, ժողովրդական առածն ասում է. «Առողջություն՝ սուլթանություն», «Առողջ լինեմ, Բաղդադ լինեմ» և յուրաքանչյուր փուլն առողջ ուղեկցվում է «առողջություն» բարեմաղթանքով: Առողջության նկատմամբ ազգային վերաբերմունքը դրսևորվում է հետևյալ ասույթում՝ «Հայը բժշկին դիմում է, որպեսզի չմեռնի, իսկ ռուսը՝ որ բուժվի»: Իրավ, մեր օրերում էլ մարդիկ բժշկին դիմում են ծայրահեղ դեպքում, երբ առողջությունը վտանգված է: Նման վերապահ վերաբերմունքն առողջության նկատմամբ առավել սրվում է անցման ժամանակաշրջանում, երբ շատ արժեքներ կորցնում են իրենց դերը և, որ գլխավորն է՝ մարդիկ անվճարունակ են դառնում: Սակայն մեր հասարակության ապագայի՝ երեխաների հիվանդության դեպքում արվում է անհնարին՝ առողջությունը վերականգնելու, հիվանդությունը բուժելու նպատակով:

2. Կանանց տարբեր տարիքային խմբերի վերաբերմունքն առողջության, հիվանդության ընկալման նկատմամբ տարբեր է: Երիտասարդ մայրերն առավելապես մտահոգված են երեխաների առողջությամբ:

Չամուսնացած աղջիկները, կանայք հակված չեն խոսելու իրենց հիվանդությունների մասին և ավելի շատ հանդես են գալիս հիվանդատիրոջ կարգավիճակում: Ժողովուրդն ասում է, որ «հիվանդը չէ հիվանդ, այլ՝ հիվանդատերը»:

Տարեց կանայք սիրով պատմում են իրենց հիվանդությունների մասին, սակայն մեծ մասամբ հարկադրված են կիսատ թողնել բուժման կուրսը:

Հղի կանանց խնամքի, սննդի հարցում լուրջ դժվարություններ են նկատվում: Նախկին պարտադիր այցելությունները տեղամասի գինեկոլոգին չեն արվում. մի կողմից նյութական, տրանսպորտային խնդիրներ են առաջացել, մյուս կողմից՝ վերացել է անաշխատունակության թերթիկի անհրաժեշտությունը, աճել է անվստահությունը բժշկության նկատմամբ և, որ պակաս կարևոր է, ըստ ժողովրդական մտածողության,

վտանգավոր են համարվում ստուգումները պտղավորման առաջին ամիսներին:

Սահմանային իրավիճակում կանայք, որպես բնութենականի կրողներ, հաճախ են դիմում ավանդական կենսափորձին ու ժողովրդական հմտություններին: Որոշ վայրերում նկատվում է տանը ծննդաբերելու (ինչպես անցյալում էր) միտում, որը բացատրվում է թե՛ նյութական և, որ կարևորն է, տան բարոյա-հոգեբանական մթնոլորտի առանձնահատուկ պայմաններով. այդտեղ տաք է, ջերմ՝ ուղղակի և անուղղակի խմաստներով, կինը շրջապատված է յուրայիններով, քիչ է վարակի հնարավորությունը՝ ըստ բանասացների կարծիքի: Այստեղ ակնհայտ է յուրային-օտար, ընտանեկան-ընկերային հակադրությունը:

Ուշագորավ է, որ կանայք՝ սովորաբար նախապատվություն տալով բժշկուհիներին, ճգնաժամային իրավիճակներում (մասնավորապես՝ ծննդաբերելիս), հակառակ ավանդական կողմնորոշմանը, գերադասում են սղամարզ գինեկոլոգների, գտնելով, որ վերջիններս ավելի հոգատար, նրբանկատ և արհեստավարժ են:

3. Հայոց մշակույթում առկա կանանց սեռական վարքի որոշ ինքնատիպ գծեր (մինչամուսնական կապերի բացառում, սեռային մաքրակրոնություն (պուրիտանիզմ), կուսություն, ողջախոհություն պահպանման պահանջ, կանանց ավանդաբար զսպված սեռական դերը, ինչ ենթադրում է զուգընկերոջ պահանջի բավարարում սոսկ), հանգեցնում է ներընտանեկան հարաբերությունների աններդաշնակության, հոգեկան խախտումների՝ որպես հետևանք ներքին ցանկությունների և արտաքին մշակութային արգելքների անհամապատասխանության: Դա այսպես կոչված «մշակութային սահմանափակման սինդրոմ է», որի արդյունքում ավելանում է ներդոշնակի, հոգեկան խախտումների, սթրեսների թիվը:

Լուրջ դժվարություններ կան և հակաբեղմնավորման բնագավառում, երբ հին մեթոդները հուսալի չեն, նորերը՝ թանկ հաճույք են, ուստի խախտվում է հասարակության հիմքի՝ ընտանիքի աճի կարգավորման խնդրի լուծումը:

ՎԵՐԱԿԱԶՄԱՎՈՐՎԱԾ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԵՏԱՂԵՏՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ
(ԱԶԳԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)

Էթնոսը, որպես սոցիալալակութային ամբողջություն, զարգացման տեսակետից ինքնատիպ է՝ ըստ ազգային կայուն ավանդույթների, կրոնադիսական պատկերացումների, սովորույթների, հավատալիքների և տարբեր ազգերից ընդօրինակած վարքի ձևերի: Սոցիալհոգեբանական տարաբնույթ դրսևորումներն իրենց արտահայտվածությամբ հանդես են գալիս նաև ներընտանեկան հարաբերություններում: Ազգային ավանդավարքի մեջ տարրորոշում ենք ընտանեկան հարաբերությունների մոդելը, որը նրա մշակույթի մի մասն է: Ընտանեկան կառույցի ներսում ներքեմն բացահայտորեն, ավելի հաճախ ծածկազրկված ձևով խտացված են տվյալ ազգի հոգեբանությունյան մասնահատուկ կողմերը:

Ազգային սոցիալականացման գործընթացում առանձնացնում ենք աղետից հետո առաջացած ընտանիքի նոր տիպերը և ներընտանեկան հարաբերությունների տեղաշարժերը:

Ուսումնասիրությունները կատարվել են մասնավորապես հետևյալ ընտանիքների հետ. ա) լրիվ կազմով ընտանիքներ, բ) կորուստ ունեցող կամ վերակազմավորված ընտանիքներ, գ) եղակի ծնողով ընտանիքներ, դ) երկկողմանի որբ(եր)ով ընտանիքներ, ե) որդեկորույս ընտանիքներ, զ) որդեգիր ունեցող ընտանիքներ, ի) խնամակալ ունեցող ընտանիքներ, լ) հաշմանդամով ընտանիքներ, լ) միայնակ ծերերի ընտանիքներ, ժ) մեկ անձով ընտանիքներ, թա) օտարված անձով ընտանիքներ, ժբ) օթևան կորցրած ընտանիքներ, ժգ) զոհված ազատամարտիկի ընտանիքներ, ժդ) տարաբնույթ աղանդների հետևող անձանց ընտանիքներ:

Մեր խնդիրն է առանձնացնել «վերակազմավորված ընտանիք» տիպը՝ դիտելով իբրև վերակազմավորվող հարաբերությունների տեսակ՝ կայուն և մշտական, փոփոխվող կողմերով, միասնական արևելային կողմնորոշումներով: Տվյալ դեպքում, նկատի ունենք ընտանիքում կազմավորվող նոր հարաբերությունների բնույթի ընկալումը յուրաքանչյուր անդամի կողմից:

Վերակազմավորված ընտանիքի մոդելը կառուցվում է ամբողջական հարաբերություններ պահպանելու, ներընտանեկան դերային կարգավիճակ հաստատելու և ավանդական փոխհարաբերությունները նոր ձևի մեջ դնելու սկզբունքով:

Վերը նշված մոդելի հիմքում ընկած են ազգահոգեբանական կա-
յուն և փոփոխվող հարաբերություններ: Ուսումնասիրությունները
ցույց են տալիս, որ սկզբնական փուլում գերակշռողը նախկին կայուն
հարաբերությունների պահպանումն է, որը պայմանավորված է սոցիալ
հարմարման գործընթացի բարդություններով, ինչպես նաև անհատա-
կան առանձնահատկություններով:

Մեր խնդիրն է ստեղծել հոգեբանական նոր փոխհարաբերություն-
ներ, առաջադրել հարմարվողական և փոխհատուցողական մեխանիզմ-
ներ, ինչպես նաև մանրամասն ուսումնասիրել աղետից հետո սահմանա-
յին հոգեվիճակում գտնվող անհատների հոգեբանական-պաշտպանական
գործոնները:

Էթնոհոգեբանական վերականգնողական աշխատանքների փուլ:

1. Նոր հարաբերությունների մոդելի ստեղծում: Հետադետյան շրը-
ջանի ընտանիքների համար կարևորել ենք այնպիսի հարաբերություն-
ների վերականգնումը, որոնք օգնել են անձին մտնելու հոգեվերականգ-
նման գործընթացի մեջ: Այս պարագայում ցուցաբերել ենք յուրատիպ,
անհատական և շերտավորված մոտեցումներ, անհատական սոցիալհոգե-
բանական, տարիքային, տարիքասեռային առանձնահատկությունների
հաշվառմամբ: Հոգեվերականգնողական, սոցիալ վերականգնման ուղ-
ղված աշխատանքների արդյունավետությունը մեծապես պայմանա-
վորված է աղետյալ անձի համակողմանի ճանաչումով, նրա վրա աղետի
ուռնեցած հոգեբանական հետևանքների իմացությամբ: Անձի սովորու-
թյալին կենցաղում ավանդակարգերը, տոները, ծեսերը՝ իբրև ազգաբա-
նական պաշտպանական մեխանիզմի դրսևորման ձևեր, օժանդակում են
հարմարման գործընթացին:

2. Ուսումնասիրել ենք տարածաշրջանի բնակչության սովորույթ-
ները, դիտարկվող ընտանիքների կրոնաժխական պատկերացումները:

3. Քննել ենք ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հոգեբանական,
տիպաբանական առանձնահատկությունները (խառնվածք, բնավորու-
թյուն, հույզեր, զգացմունքներ, կամք, հիշողություն, մտածողության
առանձնահատկություններ):

4. Սոցիալական դիրքորոշումներ (սոցիալ հարմարում, ընդօրինակ-
ման առանձնահատկություններ՝ համանման կորուստներ ունեցող ան-
ձանց հետ):

5. Անձնային և ազգային հատկանիշների առանձնացում: Այս փու-
լում նպատակահարմար է անձնային հիմնահարցերի հավասարակշռումը
և իմաստավորումը՝ մարդու ներքին հնարավորությունների անսահմա-
նափակության սկզբունքի հաշվառմամբ (իրականում գոյություն չունեն
զգայական փակուղիներ): Շնորհիվ այս սկզբունքի, առաջարկում ենք

վերանայել իրադրությունն սուբյեկտիվ ընկալումները՝ առաջադրելով դրական մտադրությունների հակվելու միտում՝ ազգային արժեքային համակարգի մոգելի (մշակույթ, ծես, սովորույթ) գերակայմամբ:

ՀԱՄԼԵՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՀԱԻ

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ԿՐԹԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ

1. Կրթական բնագավառում բարեգործությունը հարուստ ավանդույթ ունի հայոց մեջ: Դեռևս 1876 թ. Արևմտյան Հայաստանում դպրոցներ պահելու համար հիմնվեց «Արարատյան ընկերությունը», կրթական նույն նպատակներն ունեին «Կիլիկիա» և «Դպրոցասիրաց Արևելյան» ընկերությունները, որոնք ռուսահայերի մեջ հանգանակություններ կատարելով, կրթել են հայոց գավառների երեխաներին: Հետագայում, այս երեք ընկերությունները միավորվեցին «Միացյալք ընկերություն Հայոց» միության մեջ:

2. XIX դարի վերջերին Կովկասի նշանավոր հայ այրերը որոշեցին ստեղծել բարեգործական մի ընկերություն, որը պետք է աշակցեր Կովկասի տարածքում հայկական դպրոցների հիմնման, ուսումնական օջախների նորոգման, կարիքավոր երեխաների և ուսուցիչների օգնություն, լավագույն երեխաներին Ռուսաստան կամ Եվրոպա ուսման ու դարկելու և այլ աշխատանքներին:

1881 թ. Թիֆլիսում հիմնվեց «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը», որը գոյատևեց մինչև 1911 թ.: «Ընկերության» խորհուրդը ղեկավարում էին ժամանակի հանրահայտ այրերը, որոնց թվում էին Գ.Սուևդուկյանը, Ա.Մանթաշյանը, Ս.Սպանդարյանը, Բ.Նավասարդյանը և այլք: Ըստ «Ընկերության» կանոնադրության, մշտական անդամներ կարող էին լինել 300 ուսուցիչ ոչ պակաս մուծողները: Հավաքված գումարը համարվում էր անշարժ դրամադուր: «Ընկերության» գործունեության առաջին տարիներին մասնաճյուղեր բացվեցին Կովկասի հայաշատ բնակավայրերում: Բարեգործական այս կազմակերպությունը, երեսնամյա իր գործունեության ընթացքում անմիջական ղեկավարն ու մասնակիցը դարձավ հայնպաստ շատ աշխատանքների: Բավական է նշել, որ բացի հիմնական կրթա-լուսավորչական բարեփոխումներ իրագործելուց, «Ընկերությունը» զբաղվում էր նաև հայ բնակչության անապահով խավերի ի հայտ բերման ու բազմակողմանի օգնություն հասցնելու խնդիրներով: Կազմակերպությունը զգալի ավանդ ու-

ներ կովկասի տարածքում համաճարակի կամ սովի ժամանակ աղետյալների օգնելու, ինչպես նաև XIX դարի վերջերին արևմտահայ դադլթականներին օթևան հատկացնելու, այդ նպատակով հանգանակություններ կատարելու, նպաստներ բաշխելու գործերում:

3. Իսկ ինչպիսի՞ն է վիճակը այժմ, ավելի քան մեկ դար անց: Բարեգործությունը գտնվում է դեռևս սաղմնային վիճակում, կրթությունն օգնել ցանկացող անհատ-բարեգործների կամ կազմակերպությունների թիվը քիչ է, անցումային կոչված այս շրջանում պետության կողմից կրթության համակարգի բարեփոխումների համար հատկացվող միջոցները բավարար չեն և այդ առաքելությունը դերազանցապես կատարում է Համաշխարհային բանկը, որն էլ այս բնագավառում կիրառում է իր մեթոդներն ու ծրագրերը, հաշվի չառնելով 1996 թ. իր իսկ պատվերով մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքները: Այս պարագայում կրթօջախների վերանորոգման, տաքացման, դասադրքերի ձեռք բերման հոգսերը հիմնականում ընկած է ծնողների ու տվյալ թաղամասի անհատ-բարերարների ուսերին: Նախատեսվում է, որ հետագայում կրթության բոլոր հարցերով պետք է ղեակվի թաղապետարանը: Սակայն, կրթության բարեփոխումների հարցում այնուամենայնիվ չկա հստակություն: Որպես օրինակ, նշենք այն փաստը, որ Երևան քաղաքի բոլոր դպրոցները ենթարկվում են քաղաքապետարանին, սակայն նրանք հաշվետու են տվյալ համայնքի կրթության բաժնին, այսինքն այստեղ առկա է կրկնակի ենթակայություն, որը ոչ մի լավ արդյունք չի կարող տալ:

ԿԱՌԼԵՆ ՍԵՂԲՈՍՅԱՆ

ՀԱԻ

ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՆԵՐԻ ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ԲՆՈՒԹՅՈՒ ԳՈՒՄՐԻՈՒՄ

1. Պատմական կոմայրիի և ներկայիս Գումրիի միջև ընկած հսկայական ժամանակահատվածում հիշյալ բնակավայրի ու հետագա քաղաքի բնակչության կենցաղի բոլոր ասպարեղներում առաջացել և ձևավորվել են յուրահատուկ ավանդույթներ: Հայկական էթնոսի ավանդական կենցաղի արդասիք լինելով, սրանք, համապատասխան տվյալ շրջանի տնտեսությանը, կենցաղային մշակույթին, ընթացիկ տարիների ընդհանուր իրապայմանների թելադրանքին, դարգացել են յուրովի: Հայտնի է, որ պատմական իրադարձությունների բերումով տեղի ունեցած բնակչության տեղաշարժերի, ազդագրական և այլ էթնիկ խմբերի վերաբնակեցումների և այլ փորձությունների հետևանքով գրեթե բոլոր

պատմաազգագրական շրջանների բնակչության ավանդական կենցաղը ենթարկվել է վերափոխության: Հատկանշական է այդ տեսակետից նաև Շիրակը, մասնավորապես Ալեքսանդր-Լևոնյանականը, որի գլխավոր անցած փորձությունների մեծաթիվությունը հիշելը բավական է պատկերացնելու, թե ինչ ցնցումների է ենթարկվել քաղաքի բնակչությունը երկու դարից էլ պակաս ժամանակաշրջանում: Սակայն, այս ամենից հետո, կյանքը նորից մտել է իր հունի մեջ, վերականգնվել է յուրահատուկ կենցաղը՝ եղած ավանդույթների երբեմն վերափոխված արտահայտություններով:

2. Որևէ ավանում կամ քաղաքում բնակչության նորովի վերակազմավորման, նրա կենցաղի զարգացման բնորոշ գծերի հետազոտությունը հնարավորություն է ընձեռում բացահայտելու ավանդույթային կենցաղի առավել կայուն այն բաղադրամասերը, որոնք, մյուս նորայնացված բաղադրամասերի հիմքում, կրում են էթնիկ հիմնական բեռնվածությունը: Գումրիի ավանդույթների մեջ կատարված և կատարվող վերջին փոփոխությունները կապված են 1988 թ. աղետալի երկրաշարժի, այնուհետև տեղի ունեցած քաղաքական, տնտեսական իրադարձությունների հետ: Փոփոխությունների մի մասը կրեց ժամանակավոր, անցողիկ բնույթ և ընկրկեց Հաստատուն ավանդույթների առջև, իսկ մյուս մասն էլ, համարվելով նոր իրապայմաններին, սկզբում շերտավորվեց, հետո էլ միաձուլվեց եղածի հետ՝ նոր երանգ տալով ավանդույթային հիմնականաբար: Հետևելով ավանդույթների փոփոխման բնույթին՝ կարելի է նշել, որ թե՛ երկրաշարժը, թե՛ նոր տնտեսաձևին անցնելու ընթացքը զգալապես անդրադարձան և անդրադառնում են արդի կենցաղի ձևավորման վրա: Կենցաղի տարբեր ոլորտներում կատարված փոփոխությունները նշանակալիորեն ներազդեցին որոշ իմաստով արդեն Հաստատուն դարձած ընդհանուր կենցաղի վրա՝ երբեմն խարխլելով ու վերացնելով կարծես մնայուն համարվող ծեսեր ու սովորույթներ, իսկ երբեմն էլ վերականգնելով արդեն մոռացված ավանդույթներ: Ավանդույթների և սովորույթների մեջ դիտվում են նաև այնպիսի փոփոխումներ, որոնք հնի և նորի երբեմն ոչ ներդաշնակ սինթեզում են:

3. Գումրիի (և ոչ միայն նրա) բնակչության մեջ նկատվում է կենցաղի և մշակութի վերընձուլման երկվություն: Կյանքի բոլոր բնագավառներում որոշակիորեն պահպանվում, նույնիսկ յուրահատուկ դարգացում է ապրում ավանդականը, որի հետ համաձուլվում է ժամանակակիցը: Սակայն արդի կենցաղի շատ տարրեր միայն շղարշ են ավանդականի շուրջը, որ ժամանակի ընթացքում կարող են փոխարինվել ուրիշներով: Հաստատուն է մնում այն, ինչ բխում է տվյալ էթնիկ ընդհանրության խորքային նկարագրից:

ՎԵՐԺԻՆԵ ՍՎԱԶԼՅԱՆ
ՀԱԻ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐԳԻԱՅԻ
ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԾՐՋԱՆՈՒՄ

1. Ըստ պաշտոնական տվյալների, ներկայումս Թուրքիայի ամենամարդաշատ քաղաքում՝ Ստամբուլում հաշվվում է շուրջ վաթսուհին հազար հայ, իսկ գամառներում՝ հինգ հազար: Թուրքիայի հայության կրոնական, կրթական, բարեգործական, դրական և գեղարվեստական կազմակերպությունները հենվում են Հայոց Պատրիարքության (հիմնադրվել է 1461 թ.) և նրան ենթակա կազմավորումների վրա, որոնք իրենց կենսունակությունն ու նպատակամղվածությունը պահպանում են ժամանակների ներկայացրած առավել կամ նվազ թույլատու պայմանների համեմատությամբ:

2. 1996-97 թթ. կատարված դիտարկումների ժամանակ, մեր խնդիրն է եղել Թուրքիայի հայ համայնքի սոցիալական տարբեր շերտերի և սեռատարիքային տարբեր խմբերի ներկայացուցիչներից զրի առնել ժողովրդագրիտական նյութեր, դիտարկել, թե քանակական ու որակական ինչպիսի՞ փոփոխություններ են կատարվել, ինչպիսի՞ն է ներկայիս Թուրքիայի հայոց, մասնավորապես՝ պոլսահայոց հոգևոր-մշակութային կյանքի պատկերը: Այլ կերպ ասած՝ շոշափել Թուրքիայի հայության դեռևս բարախող զարկերակը, ուսումնասիրել նրա հույզերն ու մտորումները: Սրանք հաբցեր են, որոնք որոշ չափով պարզաբանվեցին մեր ժողովրդագրիտական դիտարկումների ընթացքում և բանահավաքչական բազմաթանր և բազմաթիվ գրառումների շնորհիվ:

3. Գրի առնված նյութերի մեջ կան պատմական ընույթի կարևոր արժեք ներկայացնող ավանդություններ, խոհափրիխոփայական հեքիաթներ, դաստիարակչական պատմվածքներ, Թուրքիայի տարբեր դավառների հայերին բնութագրող զրույցներ, անեկդոտներ, առակներ: Տարաբնույթ երգերից բացի, գրի են առնված խորիմաստ առած-ասացվածքներ, պատկերավոր օրհնանք-անեծքներ ու թեալոր խոսքեր, ինչպես նաև մկրտության, հարսանիքի և թաղման արարողական ծիսակարգերի նկարագրություններ: Առանձին շարք են կազմում նաև պոլսահայ ինքնատիպ ճաշատեսակների և անուշեղենների բաղադրատոմսերը:

ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՆԵՐԻ ԵՆԹԱԼԹՆԻԿ ԽՄԲԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ 1920-1940-ԱՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

1. Հայոց ենթաէթնիկ խմբերի ուսումնասիրության հարցը, որպես հետազոտության ուղույն առարկա, վերջերս է մասնագիտական ուշադրության արժանացել: Այս առումով առավել ուշադրավ է հայրենագարձների ենթաէթնիկ խմբի ձևավորման խնդիրն իր յուրահատկություններ ու հարակից հարցերով:

2. Հայ պատմագիտության մեջ մինչև այժմ եղած ուսումնասիրություններում հայրենագարձության հարցը դիտարկվել է հայրենիք-սփյուռք առնչությունների, հայ գաղթածականների, ներգաղթի նախապատրաստման ու կազմակերպման խնդիրների հետ կապված: Սակայն, հայրենագարձումից հետո ներգաղթածների կյանքի, նոր պայմաններին ու միջավայրին հարմարվելու-ընտելանալու (այդ գործընթացի փուլային անցումներով), տեղացի տարրի հետ շփվելու (ինչպես և ներգաղթած տարբեր խմբերի միմյանց հետ շփվելու), երբեմն ուղղակի հակադրություն և դրանց հետ կապված բազմաթիվ հարցեր, որոնք տվյալ ենթաէթնիկ խմբի ձևավորման նախապայման են հանդիսացել և ազդադրական առումով հետաքրքրություն են առաջացնում, երբեք չեն շոշափվել:

Այնինչ տեղի էր ունենում միևնույն ժողովրդի երկու մեծ հատվածի՝ արևմտահայերի (որոնց մեջ ավելի փոքր ենթաէթնիկ խմբեր կային՝ ըստ բնակած երկրի, ինչպես՝ ֆրանսահայեր, բալկանյան հայեր, լիբանանահայեր և այլն) ու արևելահայերի միավորում հայրենիք համարվող մի փոքրիկ տարածքում, որը 1920-ականներին արդեն իսկ պատմաազգաբարական տարբեր շրջաններից գաղթած խմբերի խառնարան էր ներկայացնում:

3. Հայրենագարձների ենթաէթնիկ խմբի ձևավորումն ընթանում էր հայրենագարձության առանձին փուլերին զուգահեռ:

1920-ական թվականներին ներգաղթածները, որոնք տակավին հիմնավորապես չէին հաստատվել որևէ երկրում, հետևաբար և զերծ լինելով այլէթնիկ մշակույթի ազդեցությունից, հավատարիմ էին ավանդական ազգայինին: Հայրենիքում նրանք հիմնեցին իրենց բնօրրանի անվանումը կրող թաղամասեր, ավաններ (Նոր Արաբկիր, Նոր Արեշ, Նոր Խարբերդ և այլն), այսպիսով ստեղծելով բնակեցման լոկալ օջախներ և հիմք դնելով տվյալ ենթաէթնիկ խմբի ձևավորման:

4. 1946-1948/49 թթ. մեծ Հայրենադարձության ներգաղթողները ներկայացնում էին երկու սերունդ՝ ավագ, որ հիշում և կարոտում էր բնօրրան-Հայրենիքը և կրտսեր՝ նրանք, ովքեր ծնվել էին արտասահմանում ու լսել էին միայն Հայրենիքի մասին: Այս փուլի Հայրենադարձները, նախորդի համեմատությամբ ունեին կենցաղա-մշակութային շեշտված տարբերություններ՝ կրելով նաև տվյալ երկրի էթնիկ մշակույթի ազդեցությունը:

5. Հայրենադարձության այս փուլում շարունակվում ու նոր թափ է առնում վերոհիշյալ ենթաէթնիկ խմբի ձևավորումը, ինչին խթանող պատճառներից էին՝ Հայրենիքի և իրենց բնակած երկրի տնտեսա-քաղաքական համակարգերի տարբերությունից առաջացած բարոյա-հոգեբանական բարդույթը, կենցաղա-մշակութային առանձնահատկությունները, լուրջ բնակեցմամբ աղապատացիոն շրջանը հաղթահարելու անհրաժեշտությանն ուղղված ճիգերը, ի վերջո՝ իր բուն իմաստից հեռացած և յուրօրինակ «էթնոնիմի» վերածված «ախպար» անվանումը, որը գործուն է առ այսօր, ամենատարբեր դրսևորումներով:

ԳՈՀԱՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
ՀԱԻ

ՏՈՆԸ ՀԱՅ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒ ԱՐԴԻ ԿՑԱՆՔՈՒՄ

1. Տոնը հասարակության կյանքի կաղմակերպման կարևորագույն ոլորտներից է: Որպես այդպիսին՝ այն ուղեկցել է մարդկության կյանքի ողջ ընթացքին:

2. Հարուստ և հետաքրքիր է Հայոց ավանդական տոնական համակարգը: Ինչպես ցույց են տալիս XIX դարի վերջի - XX դարի սկզբի նյութերը, տոնը նշանակալի տեղ է զբաղեցրել սովորութային իրավունքի չափանիշներով վերահսկվող Հայ հանրույթի կյանքում: Հայոց տոնական համակարգը կրում է տոնի կառուցվածքի բոլոր գլխավոր բաղադրիչները՝ դանգվածայնություն, տրամադրության ընդհանրություն, աղատություն, ուրախություն, տոնական ուտեստի առատություն:

3. Հայաստանի Հանրապետության արդի տոնական կյանքը ներկայացնում է այլ պատկեր: Այսօր կարելի է առանձնացնել տոների երկու խումբ. ա) ավանդութային-ժողովրդական (Նոր տարի, ս. Մնունդ, ս. Սարգիս, Տեառնընդառաջ, Ծաղկազարդ, Զատիկ, Համբարձում, Վարդավառ, Խաղողորհնեք, ս. Խաչ) և բ) նորօրյա հասարակական-քաղաքական (Մայրություն և գնդեցկություն, Հաղթանակի և խաղաղության,

Առաջին Հանրապետության տոներ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության օր, Հայաստանի անկախության օր):

4. Ավանդութային տոներին մի մասն այսօր դրսևորում է գտնում երբեմնի Հարուստ ծխաշար ունեցող տոնի միայն հիմնական, կենտրոնական ծեսի մեջ (ս. Սարգիս, Տեառնընդառաջ, Զատիկ, Վարդավառ): Մի մասն էլ վեր է ածվել զուտ կրոնական, եկեղեցական Հանդիսության, որն իրականացվում է բացառապես եկեղեցական արարողության շրջանակներում (ս. Ծնունդ, Ծաղկազարդ, Համբարձում, Խաղողօրհնեք): Այսինքն, ավանդական տոները չեն կատարում իրենց լիարժեք և իրական դերն արդի կյանքում:

5. Բայց նման դեր չեն կատարում նաև նորահաստատ տոները: Դրանք չեն վայելում այն ժողովրդականությունը, չեն ստեղծում մասնակիցների և տրամադրության այն համընդհանրությունը, հասարակության ներդաշնակությունն ու համերաշխությունը, որոնք, ինչպես նշվեց, կազմում են տոնի էական բաղկացուցիչները: Դրանք ավելի շատ պաշտոնական հանդիսություններ են, քան զանգվածային, համաժողովրդական տոնախմբություններ:

Դարելի է ասել, որ ժամանակակից տոնական համակարգը չի զբաղեցնում իր շատ կարևոր և ուրույն տեղն արդի հասարակական կենցաղում, ուստի վերանայման, ճշգրտման ու հստակման կարիք ունի, ինչը կկատարվի ժամանակի ընթացքում:

- Աբրահամյան Լևոն (ՀԱԻ)* Հին առասպելաբանական կերպարների մոր կյանքը. 1. Լեւնիմը որպես տրիքստեր 3
- Աբրահամյան Լևոն, Գուլյան Արա, Մարության Հարություն, Ծագոյան Գայանե, Պետրոսյան Համլետ (ՀԱԻ)* Հայ շուկայի ազգագրություն. մի քանի հարցադրում 5
- Անտոնյան Յուլիա (ԵՊՀ)* Հասարակության հոգեբանական ինքնակարգավորման որոշ ավանդական մեխանիզմներ 6
- Գաբրիելյան Մխիթար, Դաբադյան Արտակ (ԵՊՀ)* Քաշաթաղի շրջանի վերաբնակեցման գործընթացը 8
- Գաբրիելյան Մխիթար (ԵՊՀ)* Գյուղատնտեսական զբաղմունքներում հողի սեփականաշնորհումից հետո կատարված որոշ փոփոխությունների մասին 10
- Գալստյան Միհրան (ՀԱԻ)* Բնակչության տեղաշարժերը Հայաստանի Հանրապետությունում (ըստ 1990-1996 թթ. էթնոսոցիոլոգիական հետազոտության նյութերի) 11
- Գալստյան Միհրան (ՀԱԻ)* ՀՀ դպրոցահասակ երեխաների աղքատության բնութագրիչների որակական գնահատումը (ըստ 1994-1996 թթ. դաշտային ազգագրական նյութերի) 13
- Դոլժենկո Իրինա (ՀԱԻ)* Գյուղական տոները Հայաստանի ասորիների արժեքային կողմնորոշումների համակարգում 14
- Թադևոսյան Աղասի (ՀԱԻ)* Դպրոցահասակ երեխաների գեղագիտական դաստիարակության պրոբլեմը Հայաստանում 16
- Հոբոսյան Սուրեն (ՀԱԻ)* Գոյատևում-96 (ըստ Տավուշի մարզի սահմանամերձ գյուղերի դաշտային նյութերի) 17
- Մարության Հարություն (ՀԱԻ)* Վարդենիսի շրջանի հայության ներլեզնիկ խմբերը. փոխհարաբերության հարցեր 18
- Մարության Հարություն (ՀԱԻ)* Ղարաբաղ-Հայաստան փոխհարաբերություններն ըստ Ղարաբաղյան շարժման ցուցապատառների 20
- Մարության Հարություն, Գաբրիելյան Մխիթար (ՀԱԻ, ԵՊՀ)* Գոյատևում-94 (ըստ Վալքի և Գորիսի շրջանների նյութերի) 22
- Մելիքյան Սուսան (ՀԱՊԹ)* Ազգային-պետական տոնացույցի ձևավորման խնդիրն անցման ժամանակաշրջանում 24
- Մկրտչյան Սամվել (ՀԱԻ)* Տոնաձիսական համակարգը և կրոնական գործոնը 25
- Ծագոյան Գայանե (ՀԱԻ)* Օպերատորը իբրև հայկական հարսանիքի մոր պերսոնաժ 27

Պետրոսյան Արմեն (ՀԱԻ) Առասպելաբանական արքեսիպեր Անկախ պետությունների համագործակցության ժողովուրդների քաղաքական ընկալումներում	29
Պետրոսյան Համլետ (ՀԱԻ) Աղքատության ժամանակակից և ավանդական ընկալումների համադիր քննության փորձ	31
Պողոսյան Սվետլանա (ՀԱԻ) Հայ կնոջ իդեալը և սոցիալ-տնտեսական դերերի փոփոխությունն անցման փուլում	33
Պողոսյան Սվետլանա (ՀԱԻ) Կանանց առողջության խնդիրներ և մշակութային առանձնահատկություններ	35
Սահակյան Կարինե (ԳՄԻ) Վերակազմավորված ընտանիքների տիպաբանական առանձնահատկությունները հետադեպության շրջանում (ազգահոգեբանական ակնարկ)	37
Սարգսյան Համլետ (ՀԱԻ) Բարեգործական ավանդույթները և կրթական համակարգի բարեփոխումների որոշ հարցեր	39
Սեդրոսյան Կառլեն (ՀԱԻ) Ավանդույթների վերափոխման բնույթը Գումրիում	40
Սվազյան Վերժինե (ՀԱԻ) Ժողովրդագիտական դիտարկումներ Թուրքիայի հայության շրջանում	42
Ստեփանյան Արմենուհի (ՀԱԻ) Հայրենադարձների ենթաէթնիկ խմբի ձևավորումը 1920-1940-ական թվականներին	43
Ստեփանյան Գոհար (ՀԱԻ) Տոնը հայ հանրության արդի կյանքում	44

СОДЕРЖАНИЕ

Абрамян Левон (ИАЭ). Новая жизнь древних мифологических образов: 1. Ленин как трикстер	3
Абрамян Левон, Гулян Ара, Марутян Арутюн, Петросян Гамлет, Шагоян Гаяне (ИАЭ). Этнография армянского рынка: к постановке вопроса	5
Антонян Юлия (ЕГУ). Некоторые традиционные механизмы психологического саморегулирования общества	6
Габриелян Мхитар, Дабагян Атрак (ЕГУ). Процесс заселения Кашатахского района	8
Габриелян Мхитар (ЕГУ). О некоторых изменениях в сельскохозяйственных занятиях, имевших место после приватизации земли	10

- Галстян Мигран (ИАЭ). *Перемещения населения в Республике Армения (по материалам этносоциологического исследования 1990-1996 годов)* 11
- Галстян Мигран (ИАЭ). *Качественная оценка признаков бедности детей школьного возраста в РА (по полевым этнографическим материалам 1994-1996 годов)* 13
- Долженко Ирина (ИАЭ). *Сельские праздники в системе ценностных ориентаций ассирийцев Армении* 14
- Марутян Арутюн (ИАЭ). *Субэтнические группы среди армян Варденисского района: вопросы взаимоотношения* 18
- Марутян Арутюн (ИАЭ). *Взаимоотношения Карабаха и Армении по материалам транспарантов и плакатов Карабахского движения* 20
- Марутян Арутюн, Габриелян Мхитар (ИАЭ, ЕГУ). *Выживание-94 (по материалам Вайкского и Горисского районов)* 22
- Меликян Сусан (ГМЭА). *Проблема формирования национально-государственных праздников* 24
- Мкртчян Самвел (ИАЭ). *Ритуально-праздничная система и религиозный фактор* 25
- Обосян Сурен (ИАЭ). *Выживание-96 (по полевым этнографическим материалам приграничных сел Тавушской области)* 17
- Петросян Армен (ИАЭ). *Мифологические архетипы в политических воззрениях народов СНГ* 29
- Петросян Гамлет (ИАЭ). *Опыт сопоставительного анализа современных и традиционных восприятий бедности* 31
- Погосян Светлана (ИАЭ). *Идеал армянской женщины и изменение социально-экономических ролей в переходный период* 33
- Погосян Светлана (ИАЭ). *Проблемы, связанные со здоровьем женщин, и культурные особенности общества* 35
- Саакян Карине (ГПИ). *Типологические особенности заново сформированных семей в период после землетрясения (этнопсихологический очерк)* 37
- Саркисян Гамлет (ИАЭ). *Традиции благотворительности и некоторые вопросы реформирования системы образования* 39

Свазлян Вержине (ИАЭ). Этнографические наблюдения среди армян Турции	42
Сехбосян Карлен (ИАЭ). Характер изменения традиций в Гумри	40
Степанян Арменуи (ИАЭ). Образование субэтнической группы репатриантов армян в 1920-1940-е годы	43
Степанян Гоар (ИАЭ). Праздник в жизни современного армянского общества	44
Тадевосян Агаси (ИАЭ). Проблема искусствоведческого воспитания детей школьного возраста в Армении	16
Шагоян Гаяне (ИАЭ). Оператор - новый персонаж армянской свадьбы	27

Հապավումներ

- ԳՄԻ - Գյումրիի մանկավարժական ինստիտուտ
 ԵՊՀ - Երևանի պետական համալսարան
 ՀԱՊԹ - Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարան
 ՀԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Сокращения

- ГМЭА - Государственный музей этнографии Армении
 ГПИ - Гюмрийский педагогический институт
 ЕГУ - Ереванский государственный университет
 ИАЭ - Институт археологии и этнографии НАН РА

Պատվեր 155:

Տպաքանակ 100:

Տպագրված է «Դավիթ» կոոպերատիվի տպարանում:
Երեւան, Տեղյան 72:

[300m]

A π
84611